

ADALÉKOK AZ OROSZORSZÁGI MAGYAR HADIFOGLYOK TÖRTÉNETÉHEZ

Józsa Antal százados

A MAGYAR KOMMUNISTA MOZGALOM történetének és haladó hadtörténelmi hagyományainak a felszabadulás után megindult, s különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmával megélénkült kutatása felkeltette a történészeken kívül a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmét az első világháborúban orosz fogságba került osztrák—magyar katonák története iránt.

A Szovjetunióban az utóbbi években számos forráskiadvány és feldolgozás jelent meg, amelyek a központi hatalmak orosz fogságba került katonái közül a proletárforradalom oldalára állott internacionalistáknak az oroszországi munkásokkal és paraszttal vállvetve vívott harcát mutatják be az intervenció és ellenforradalmi csapatok ellen.¹

Viszonylag kisebb azonban az az irodalom, amely az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt külföldi csoportjainak tör-

¹ Ezek közül csak a legjelentősebbeket említjük meg: Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России. (A külföldi országok dolgozóinak fegyverbarátsága Szovjet-Oroszország népeivel.) 1917—1922. Советская Россия. М. 1957. 574 p. Magyar nyelvre is lefordították: Дело трудящихся всего мира. (Együtt a világ dolgozóival.) Госполигиздат. М. 1957. 385. p. (Kossuth Bp. 1959.) Néhány helyi kiadvány, amelyben több okmányt publikáltak az internacionalistákról: Борьба за власть советов в Томской губернии. (Harc a szovjethatalomért a Tomszki kormányzóságban. Tomszk 1957. 68. old. és másokon.) Омские большевики в период Октябрьской революции и упрочения советской власти. (Az omszki bolsevikok harca az októberi forradalom időszakában a szovjethatalom megszilárdításáért.) Omsz. 1957. stb.

Feldolgozások: Л. И. Жаров, В. М. Устинов: Интернациональные части в боях за власть советов. (Internacionalista egységek a szovjethatalomért folyó harcban.) Военное издательство. м. 1960. 160 p. Кладт А. П. и Кондратьев В. А.: Братья по оружию. Венгерские интернационалисты в борьбе за власть советов. (Fegyverbarátok. Magyar internacionalisták a szovjethatalomért vívott harcban Oroszországban.) 1917—1922. Соцгиз. М. 1960. 224. p. И. Г. Матвеев: У истоков вечной дружбы. (Az örök barátság forrásainál.) Новосибирск, 1959. 148 p.

ténetével foglalkozik. Az OK(b)P külföldi csoportjai Federációjának történetéről összefoglaló munka értesülésünk szerint csak a közeljövőben fog megjelenni.²

Az eddigi gyakorlat az volt, hogy az egyes nemzetségekhez tartozó volt osztrák—magyar hadifoglyok történetét külön-külön dolgozták fel.³ Ez egyrészt a történészekkel szemben felállított igényekből, másrészt elvi és gyakorlati megfontolásokból fakadt.

A magyar párt- és hadtörténetírás az OK(b)P magyar csoportja és a magyar volt hadifogoly internacionalisták történetének a feldolgozása terén a kezdeti lépéseket már megtette ugyan,⁴ de még számos feladatot kell megoldania, míg egy igé-

² Eddig csak Черепинна, Н. Д.: Иностранные коммунистические группы в Советской России и их деятельность. (Külföldi kommunista csoportok tevékenysége Szovjet-Oroszországban.) 1918—1920. című cikke volt hozzáférhető a Пролетарский интернационализм — боевое знамя Коммунистической Партии. (M. 1959. 181—232 p.) című gyűjteményben.

³ Csak a legjelentősebb kiadványok és cikkek közül említünk meg néhányat. A bulgár internacionalisták történetével foglalkozik részben Великата Октомврийска социалистическа революция и революцията в България през 1917—1919 г. (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és forradalmi harcok Bulgáriában 1917—1919-es években) című okmánygyűjtemény, amely 1957-ben jelent meg Szófiában. Említésre méltó tanulmányt írt M. A. Birman: Към въпроса за участието на българи във Великата Октомврийска социалистическа революция и гражданската война. (Adalékok a bolgárok részvételének kérdéséhez a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban.) Исторически преглед. 1957. 6. sz.

A román internacionalistákról: N. Fotino.: Atitudines prizonierilor români ardeleni din Rusia fata de Armata Rosie (document) (Az Oroszországban levő erdélyi román hadifoglyok viszonya a Vörös Hadseregben.) Studii. 1957. 6. sz. 171—174. old. K. B. Párttörténeti Intézetnek Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lingă C. C.-al P. M. R. c. folyóiratának 1957-es számaiban. A visszaemlékezéseket külön gyűjteményben is kiadták román, és magyar nyelven. A lengyel internacionalistákról szóló újabb kiadványok általában nem igen választják el a fogságba esett galíciai lengyel hadifoglyokat az orosz hadsereg lengyel nemzetiségű katonáitól, amely helyes is. Az egyre gazdagodó irodalomból megemlítünk néhányat: Polacy w Rosji wobec rewolucji pазdziernikowej. Marzec 1917—listopad 1918. r. (Lengyelek az októberi forradalomban Oroszországban.) Szerk.: Wojciech Pomykato. Dokumentumgyűjtemény, Varsó, 1957. 98. p. Spoleczenstwo polskie wobec rewolucji pазdziernikowej. (A lengyel társadalom és az októberi forradalom.) Marzec 1917—listopad 1918. Szerk.: Ludomir Smosarski. Varsó, 1957. 95. p. Csehszlovákiában Jaroslav Križek tollából jelentősebb munka jelent meg: az egyik Jaroslav Hašek tevékenységével foglalkozik, a másik címe: Penza; Slavna bojová, tradice čs. rudoarmejcu (Penza: A csehszlovák vöröskatonák dicső harci hagyományai.) A Szovjetunióban orosz nyelven is megjelent. Értékes összefoglaló feldolgozás: Jindrich Vesely: Češi a šlováci v revolucním Rusku (Csehek és szlovákok a forradalmi Oroszországban) 1917—1920. Prága, 1954. 235 p.

⁴ A magyar internacionalisták történetére vonatkozó legjelentősebb okmánypublikációk közül (Párttörténeti közleményekben, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelenteken kívül) megemlítjük a következőket: A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. kötet. Szikra. Budapest, 1956. 97—120. old. A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. kötet. Második rész. Budapest, Kossuth Kiadó. 1960. 567—605. old. Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest, Kossuth Kiadó. 1957. 243 old. A tanulmányok közül a legjelentősebbek: Milel György: A szovjet-oroszlországi magyar kommunista hadifogoly-mozgalom eszméi arculatának néhány kérdése. (1918.) Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 35—49. old. A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények. 1958. 4. sz. 23—82. old. A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban. 1917—1918. Magyar—Orosz történelmi kapcsolatok. Budapest. Művelt Nép.

nyes összefoglaló munkát adhat majd az érdeklődő olvasó kezébe.

Értékes forrásul szolgálnak a Szovjetunióban, elsősorban a Sarló és Kalapácsban 1929-től 1936-ig megjelent tudományos igényű megírt cikkek és visszaemlékezések.

A 30-as évek első felében a Vörös Hadsereg központi házában működő bajtársi körök, melyeknek Gavró Lajos, Varga Gyula András, Zalka Máté és sok más internacionalista parancsnok, Kun Béla és a magyar kommunista mozgalom néhány kiemelkedő vezetője is tagja volt, azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy megírják az OK(b)P külföldi csoportjainak és a polgárháború éveiben a Vörös Hadsereg soraiban harcolt internationalisták történetét, amely a A. M. Gorkij szerkesztésében készülő Polgárháború története a Szovjetunióban c. monográfia egyik kötetét képezte volna.⁵

Ez a munka azonban befejezetlenül maradt.⁶

A marxista történetírásunk — bár a felszabadulás óta már több mint másfél évtized telt el — még mindig adós a magyar hadifoglyok története burzsoá historiográfiájának kritikai elemzésével. A tárgyra vonatkozó burzsoá munkák zöme memoire jellegű és többségükben ellenforradalmi, fasiszta hangvételű.⁷ Kivételként említhetünk meg néhány olyan, elsősorban szép-irodalmi jellegű művet, amelyek többé-kevésbé a burzsoá objektivizmus talajáról szemlélik és tárgyalják a hadifogolyélet eseményeit.⁸

Nem mehetünk el azonban szó nélkül az ellenforradalmi korszakban megjelent legjelentősebb feldolgozás, a 30-as években kiadott Hadifogoly magyarok története mellett. A kiadvány második s egyben legterjedelmesebb kötete az oroszországi

1956. 315—406. old. Matvejev I. V.: Magyar internacionalisták részvétele a szovjet-hatalom megeremtéséért és megszilárdításáért vívott harcban Szibériában. (1917. február—1921.) Századok. 1959. 2—4. sz. 335—355. old. Györkel Jenő—Józsa Antal: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban részt vett magyar internacionalisták történetéhez. (1917—1922.) Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 21—69. old.

⁵ Forradalmi Múzeum. Moszkva. Kézirattár. Magyar Internacionalisták a polgárháborúban. Lásd az internacionalisták bajtársi körének 1931-ben A. M. Gorkijhoz intézett levelét a „Polgárháború története” internacionalistákról szóló kötetének a kiadásáról. A levelet Gavró Lajos írta alá. A levélhez mellékeltek a kötet tervét és a főszerkesztők (Varga Gyula András, Zalka Máté, Gavró Lajos) névsorát.

⁶ Meg kell jegyezni azonban, hogy ha nem is jelent meg a tervezett monográfia, a bajtársi körök ez irányú munkája nagyban elősegítette Zalka Máté irodalmi tevékenységének a kibontakozását. Ezen segítség és ihletés nélkül aligha született volna meg „A bolygók visszatérnek” c. internacionalista tárgyú történelmi regény.

⁷ A jelen cikkben eltekintünk a burzsoá-ellenforradalmi jellegű munkák részletes felsorolásától.

⁸ Markovits Rodion. Szibériai garnizon (a mű több mint 12 kiadást megért), Aranyvonalat.

hadifoglyok történetével foglalkozik. A szerkesztők között találjuk Pilch Jenőt, a kurzus egyik vezető hadtörténetíróját, Zilahy Lajos író, dr. Lukinich Imre egyetemi tanárt és Baja Benedek író.

A könyv írói és szerkesztői fő figyelmüket nem a hadifogly legénységre és annak sorsára irányították, hanem lényegében csak a tisztekről írtak, s az olvasóban azt a látszatot keltik, hogy a tisztek életkörülményei és sorsa volt a legjellemzőbb a hadifogságra. Említést tesznek ugyan epizódyszerűen a legénységről is, de távolról sem adnak hiteles, teljes és objektív képet a hadifoglyok több mint 97%-ának történetéről.

A témának ilyen megközelítését a Horthy-rendszer politikai érdekei diktálták. A könyv szerzői és szerkesztői a szocialista forradalmat, a kommunista mozgalmat akarták lejáratni. Erre különösen alkalmasnak mutatkozott a nagyrészt a kiváltságos osztályokból kikerült hadifogly tisztek életének a bemutatása.

A hadviselő felek az első világháborúban általában betartották az 1907-es hágai konvenciót, amelynek 17. cikkelye kimondta: „A hadifogly tiszteknek olyan fizetést kell adni, amilyenre az őket fogságban tartó ország hasonló rendfokozatú tisztjeinek igénye van. Ezt az illető kormány megtéríteni köteles.”⁹

Viszont a legénység semmilyen állandó pénzforással nem rendelkezett, ha a hadifogsága idejét a tábor falai között töltötte és nem ment el dolgozni, — amire a haagai egyezmény 6-ik cikkelye módot adott. A tisztek kiváltságos helyzetét és a legénység összehasonlíthatatlanul nehezebb életkörülményeit a Hadifogly magyarok története c. könyv is elismeri. „A tátongó úr a tiszt és a legénység között már a fogságba jutás pillanatában előállott, mert míg az előbbieknél többnyire volt pénz és értéktárgy, amibe addig még végleges internálási helyre jutott, — ami Oroszországban rendszerint 5—6 hétig tartott — akármilyen szűkösen, de valahogy mégis csak tudott magán segíteni, addig a legénységi egyén ott állott egy fillér nélkül, kidobva a nagy bizonytalanságba.”¹⁰ — írta Karkis Kornél ezredes-hadbíró, aki a legénység nyomorúságos helyzetének az okát hágai konvenció hibás megfogalmazásában látta, amely rövid néhány hónap alatt véget érő háborúval számolt és nem írta elő a nemkereső vagy keresetképtelen hadifoglyok „némi” pénzbeli támogatását. Szerinte „csekély pénzáldozattal” elér-

⁹ Magyar Törvénytar. 1913. évi törvénycikkek. Bp. 1914. 475. old.
¹⁰ Hadifogly magyarok története. I. kötet. 60. old.

hették volna, hogy az egyezménynek ezt a „kétségtelenül igazságtalan rendelkezését” az internacionalista agitátorok ne használják fel.

Karkis természetesen nem akarta figyelembe venni, hogy a hágai egyezmény megfogalmazóinak tollát a kapitalista érdekek vezették. A haagai egyezmény általános hadkötelezettségen alapuló burzsoá tömeghadseregekkel számolt, amelyekben hatalmas választófal emelkedett a tiszt és a dolgozó néptömegekből kikerülő legénység között. Az „izgatók” nem a forradalmárok voltak, hanem az osztálytársadalom, amelynek ellentmondásai a hadseregben is meg voltak és szülték az elégedetleneket, sőt magukat az „izgatókat” is.

Az országban folyó osztályharctól nem volt mentes a hadsereg, bármennyire igyekeztek a „politikát” távortartani a katonaságtól. Az osztályharc a hadifogságban is tovább folytatódott s egyre élesebb formát öltött. Az öntudatosodó munkás és paraszt hadifoglyok, a hazai osztályösszecsapásokban már tapasztalatokat szerzett baloldali szocialisták és antimilitaristák vezetésével fokozódó erővel és lendülettel harcoltak a zömében a kizsákmányoló osztályokhoz tartozó tisztek kiváltságos helyzetének a megszüntetéséért, s a legénység életszínvonalának javításáért. Ez a harc, amely a hadifogság sajátos körülményei között folyt, részét képezte a hazai osztályharcnak.

A hadifoglyok forradalmi mozgalmára kétségtelenül nagy hatással volt a leninizmus, az orosz munkásosztály forradalmi harca a cárizmus és az Ideiglenes Kormány ellen. A hadifoglyok szocialisták felvették a kapcsolatot a bolsevik párttal, s két irányban nevelték és mozgósították a hadifoglyokat: egyrészt a hadifogly táborkokban élő osztályellenség, végső soron a hazai kizsákmányolók ellen, másrészt a sztrájkok folyamán, a tüntetéseken s a fegyveres harcokban az orosz munkásosztály és a dolgozó parasztság harcának tevékeny támogatására.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Lenin vezetésével megalakult munkás-paraszt kormány szabad emberekké nyilvánította a hadifoglyokat. Ezt a tényt Szurmay Sándor báró magyar hadügyminiszter is elismerte Fényes Lászlónak 1918. május 11-én az Országgyűlésben az oroszországi hadifoglyok hazaszállításának tárgyában tett interpellációjára adott válaszában.¹¹ Ezt a tényt az ellenforradalmi jellegű kiadványok sem tudják tagadni. Visszakapták egyéni szabadságukat

¹¹ A kéziratban levő válaszában többek között ez áll: „... az új orosz kormány az emberi jogok kiterjesztésével élve, visszaadta hadifoglyaink egyéni szabadságát...” HIL. H. M. 1/a. osztály, 1918. 1. tétel. 11.434. alapsz. 8. lap.)

a hadifogoly tisztek is. Azonban — s nem utolsósorban a saját legénység követelésére — megszüntették kiváltságos helyzetüket. 1918 elejétől fogva a szovjet kormány beszüntette a tiszteknek eddig fizetett járandóságukat, mivel a békeszerződés megkötése után már nem tekintette őket hadifoglyoknak.

A Monarchia később ratifikálta a breszt-litovszki békeszerződést, mint Szovjet-Oroszország és Németország, mivel nem kívánta a tavaszi munkák befejezése előtt az orosz hadifoglyokat kivonni a mezőgazdaságból. Az osztrák—magyar misszió így később nyújthatott valamelyes segítséget a tisztek munkához nem szokott részének.

Az osztrák—magyar hadsereg tisztjeinek gazdasági helyzete kétségtelenül a forradalom után az előbb említett okok miatt romlott, azonban ők alig tették ki a hadifoglyoknak $2\frac{1}{2}\%$ -át. Viszont a foglyok 97% -ának, a legénységnek a helyzete jelentősen megjavult és olyan ellátásban részesült, mint az orosz katonák. Az is igaz, hogy elsősorban ipari vidékeken, vagy olyan területeken, ahol a lakosság behozott gabonát fogyasztott (pl. Közép-Ázsiában), a hadifogoly legénység is éppenúgy éhezett mint a helyi lakosság. Ez azonban nem a szovjet kormány politikája volt, ahogy ezt az ellenforradalmi kiadványok beállítják, hanem a háborúnak, az előző kormány politikájának az egyenes következménye. Az orosz munkásosztály többek között azért is ragadta kezébe a hatalmat, hogy elhárítsa az éhséget, amely a munkásosztályt, a városi és a gabonatermeléssel nem foglalkozó falusi lakosságot, s többek között a hadifoglyokat is fenyegette. A legénységnek egyes, a forradalommal szimpatizáló elemei saját érdekükben maguk is részt vettek a gabonatermő vidékekre küldött munkás élelmiszerbeszerző osztagok munkájában.

A Hadifogoly magyarok történetének szerkesztői azért állították a könyv középpontjába a tisztek életét, mivel a forradalom után kiváltságos helyzetük elvesztése, a hazaszállítás késsélekedése, az otthonról érkező segélyek akadozása folytán és az oroszországi gazdasági nehézségek következtében életkörülményeik anyagi vonatkozásban romlottak. Az általánosítást a tisztek és nem a 97% -ot kitevő legénység helyzetének elemzéséből vonták le. Nem a katonatömegek, hanem csak a kiváltságos tisztikar történetét adták valamennyi hadifogoly történeteként az olvasó kezébe.

Teljesen ferde, a valóságnak meg nem felelő képet rajzol a könyv a magyar kommunisták tevékenységéről s a Vörös Hadseregbe lépett internacionalistákról. Ezt a hamisítást szolgálta

az egész kötet koncepciója. Ha a szerkesztők munkájuk közép-pontjába a legénység történetét állították volna, akkor sokkal kevésbé nyílt volt lehetőségük a magyar hadifogoly-forradalmárok és internacionalista vöröskatonák szerepének és tevékenységének a meghamisítására.

A jelen cikk nem kívánja a Hadifogoly magyarok történetét minden részleteiben kritikailag elemezni, azonban nem mehet el megjegyzés nélkül Oroszország történetéről a kötet elején található és tárgyi tévedésekkel tarkított, szovjetellenes hangvételű összefoglalás mellett, amelynek forrásait a németül és magyarul hozzáférhető ellenforradalmi munkák képezték.

A Simonffy Aladár és Baja Benedek által összeállított összefoglaló fejezetekben, amelyek a könyv gerincét képezik, a zsurnalisztika erősen keveredik a történelmi monográfiákra jellemző vonalvezetéssel. A szerzők figyelembe veszik ugyan a chronológiát, azonban az egyes fejezetek belső szerkezete meg lehetőszen rapszodikus.

El kell azonban ismernünk, hogy ezideig ez a legátfogóbb és legtöbb konkrét tényanyagot feltáró munka, amely az első világháborús magyar hadifoglyokról megjelent. A felszabadulás után a témáról megjelent tanulmányok szerzői marxista történetészek voltak, munkáik középpontjába elsősorban a hadifogoly mozgalmak közül a marxista körök tevékenységét, az OK(b)P magyar csoportjának a megalakulását, s az internacionalista vörös katonák harcát állították, vagyis a hadifogoly mozgalomnak azokat az oldalait, amelyekről az ellenforradalmi történetírás vagy hallgatott vagy ha írt, akkor is a tények durva meghamisításával, — reakciós, burzsoá értékeléssel. Ezért ezek a munkák amellett, hogy hézagpótló szerepet töltenek be történetírásunkban, jelentős hozzájárulást jelentenek az első világháborús oroszországi hadifoglyok történetének sokoldalú marxista szellemű megvilágításához is. Azonban, sajnos, e tanulmányok nem lépik túl egy-egy terjedelmesebb cikk kereteit.

Az orosz fogságba esett osztrák—amagyar katonatömegek és a közöttük kibontakozó kommunista és internacionalista mozgalom történetéről szóló, marxista szellemben megírt monográfiával még adós a történetírásunk.

A továbbiakban a jelen cikk néhány kérdésben kíván vitába szállni a Hadifogoly magyarok történetének szerzőivel, s kísérletet tesz néhány kérdés részletesebb megvilágítására.

A hadifogolystatisztika.

Az eddig megjelent munkák meglehetősen eltérő adatokat közölnek az orosz fogságba esett osztrák—magyar katonák számáról. A közölt adatok egy részét kimondottan politikai okokból elkövetett hamisításoknak lehet tekinteni. A hiteles, vagy részben megalapozott statisztikai összesítések látszólag vagy ténylegesen is ellentmondóak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az orosz fogságba került osztrák—magyar katonák létszámát megközelítő pontossággal egyáltalán ne lehetne megállapítani.

Az osztrák és magyar burzsoá hadtörténeti munkák többnyire tudatosan hamisítják a veszteségeket, beleértve a hadifoglyokban elszenvedett veszteségeket is. Így a legjelentősebb ellenforradalmi kiadványban, a kétkötetes Hadifogoly magyarok történetében Pilch Jenő az osztrák hadügyminisztérium adataira hivatkozva tendenciózusan kisebbiti a Monarchia veszteségeit, s ennek megfelelően a hadifogoly veszteségeit is. A cs. és kir. Hadügyminisztérium kimutatására hivatkozva Ausztria—Magyarország veszteségeit halottakban, sebesültekben, eltűntekben és hadifoglyokban 5 060 521 emberben állapítja meg. Ez a körülbelül a felét tette ki a háború alkalmával mozgósított, majd folyamatosan feltöltött hadsereg létszámának.¹² Ebből 1 479 289 főre becsüli az orosz, az olasz, a szerb, a román, az angol és a francia fogságba esettek létszámát. Ugyanakkor elhallgatja, hogy a 837 483 eltűnt¹³ szintén fogságba esett. Így akarta Pilch enyhíteni a Monarchia katonai és politikai gyengeségéről alkotott benyomást, amelyet a szembeszökő számadatok az olvasóból kiválthatnak. A igazságnak a beismerése, még kevésbé publikálása nem állt érdekében a Horthy-fasizmusnak. A hadifoglyok magas arányának, s különösen az orosz hadifogságba esett osztrák—magyar katonák kiáltóan nagy számának az eltitkolása szorosán összefüggött a magyar fasiszta rendszer háborús, szovjetellenes terveivel. Az engedelmes és nem gondolkodó, s sovíniszta göggel megfertőzött ágyúöntelések neveléséhez az igazság beismerése nem járult volna hozzá.

Pilchnek rendelkezésére álltak azok a levéltári anyagok, amelyek alapján a történelmi igazságnak megfelelő, vagy azt

¹² A mozgósítás befejezése után Dr. Bodard Gaston számításai szerint a fegyveres erők élelmezési létszáma 2.063.000 fő volt, a háború folyamán az új alakulásokhoz pótlásul bevont 9 127 000 embert. Ez összesen 11 190 000 embert tett ki. A Hadügyminisztérium kimutatása szerint a háború folyamán bevonultak létszáma 8.172.438 főt tett ki. (Hadifogoly magyarok története. Szerk. Baja Benedek, Pilch Jenő, Dr. Lukinich Imre, Zilahy Lajos. Budapest, 1930. I. kötet. 73. old.)

¹³ Uo.

megközelítő adatokat lehetett volna közölni. Nem érdektelen, ha fellapozzuk az 1918. október 10-én a cs. és kir. Külügyminisztériumban az Oroszországi (Föderatív) Szövetségi Szovjet Szocialista Köztársasággal kötendő gazdasági pótszerződés tárgyában tartott előzetes megbeszélésről szóló jelentést.

Az értekezleten a Hadügyminisztérium illetékes képviselője közölte, hogy Oroszország a háború folyamán összesen 1 500 000 legénységi, 20 500 tiszti és körülbelül 10 000 tiszthelyettesi állományú hadifoglyot ejtett, amelyből időközben 300 000 meghalt.¹⁴ Ez már közelebb áll a tényekhez, de még mindig erősen le van csökkentve.

A tanácskozáson komoly problémaként vetődött fel az, hogy a szovjet tárgyaló fél jogos pénzügyi követelésekkel léphet fel, mivel az akkor rendelkezésre álló adatok szerint az Osztrák—Magyar Monarchia fogságában mindössze 890 000 orosz katonáé s ebből csupán 4600 volt tiszt.¹⁵ A legénységi állományú hadifoglyok zöme mind Oroszországban, mind Ausztria—Magyarországon dolgozott s így különösebb költséget nem jelentett az állam számára, viszont a tisztek kiváltságos helyzetet élveztek. Oroszországban 50—75 rubel havidíjat kaptak, hasonlóképpen mentesítette a munka alól és díjazta az orosz hadifogoly tiszteket a monarchia kormánya is. Az ebből származó kiadások összehasonlíthatatlanul súlyosabb terheket jelentettek az orosz államháztartás számára, mint a Monarchiára, mert Oroszországban majdnem kétszer annyi osztrák—magyar hadifogoly volt, mint Ausztria—Magyarországon, a tisztek aránya pedig csak az itt erősen szépített adatok szerint is ötszöröse volt az oroszoknak. „A békeszerződés értelmében — olvassuk a jelentésben — a hadifoglyokért eszközölt kiadások az általuk fogságban teljesített munka értékének levonása után megtérítendőek. Tekintve, hogy a mi Oroszországban levő hadifoglyaink száma majdnem kétszerese a nálunk levőknek, arra kell törekednünk, hogy e címen az oroszok követeléseket ne támasszanak.”¹⁶

A hadügyminisztérium egyik képviselője az értekezleten addig ment, hogy kártérítést akart követelni az orosz fogságban elhunyt katonák hozzátartozóinak a szovjet kormánytól. A Külügyminisztérium képviselői mérsékeltebben nyilatkoztak.

¹⁴ OL. M. E. 1918. XVI. 8921. res.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

„Örölnünk kellene — mondták, — ha az oroszokkal szemben sikerülne a hadifoglyok kérdését egyáltalában elliminálni.”

Ebből is látható, hogy a Monarchia az oroszországi osztrák—magyar hadifoglyok számát saját gazdasági érdekeiből kiindulva céltudatosan csökkentette. Az itt közölt 1 500 000-es létszámot ezért távolról sem tekinthetjük teljesnek.

Jobban megközelítik a valóságot a szovjet források adatai. E tekintetben a figyelemre méltó L. I. Zsárovnak és V. M. Usztyinovnak: Az internacionalista egységek a szovjethatalomért vívott harcokban c. 1960-ban megjelent könyvében is közölt létszámadat.

A szerzők a 30-as években a Vörös Hadsereg Központi Múzeuma mellett működő bajtársi körök jegyzőkönyveire hivatkoznak, amelyek a körök ülésein elhangzott előadásokat és felszólalásokat rögzítették. (Egyes előadások levéltári kutatásokra is támaszkodtak.)

Ezek szerint Németország 165 000 katonát és 22 082 tisztet, Ausztria—Magyarország pedig 1 670 395 katonát és 54 146 tisztet, Törökország és Bulgária pedig 50 200 katonát és 950 tisztet veszített hadifoglyokban a Keleti Fronton.¹⁷

Az orosz hadifogly nyilvántartást sem a cár, sem az Ideiglenes Kormány uralma alatt nem tekinthetjük pontosnak és teljesnek. Ezt nemcsak az áttekinthetetlen és sok esetben hanyag ügyvitel magyarázza, hanem gazdasági érdekek is, amelyek elősegítették a hadifogly adminisztráció áttekinthetetlenségét.

A háború folyamán a munkaképes férfiak bevonultak katonának. A mezőgazdaság, s az ipar egyre súlyosabbá váló munkaerő hiánnyal küzdött. Nem volt más választás, minthogy az orosz kormány egyre több hadifoglyot alkalmazzon az iparban és a mezőgazdaságban. Kezdetben a táborokat a megbízhatóbbnak tartott szlávok hagyhatták csak el, később a munkaerőhiány fokozódásával a Szibériába szállított német, osztrák és magyar hadifoglyok közül a szakmunkásokat és a munkaképes legénység tekintélyes részét visszahozták Európába.

A hadifogly munkaereje iránt olyan nagy volt a kereslet, hogy az orosz kormány külön tárcaközi bizottságot hozott létre a beérkezett igények felülbírálása céljából. A bizottság

¹⁷ Л. И. Жаров, В. М. Устинов: Интернациональные части в боях за власть советов. Военное издательство. М. 1960. 7. old. (A Vörös Hadsereg Központi Levéltára. Moszkva. 28 361. fond. 3. opisz. 398. ő. e. 1. lap.)

iratai megerősítik, hogy az elosztásnál a nagybirtok és a nagytőke érdekei kerültek előtérbe. Elsődlegességet élvezett a hadiipar és a mezőgazdaság. A kis- és közép üzemek, valamint a kevesebb befolyással rendelkező földbirtokosok, kulákok és parasztgazdaságok igen korlátozva jutottak hadifogoly-munkaerőhöz és ki voltak téve, hogy a Fővezérkar, amely a hadifoglyokkal rendelkezett, egy szép napon visszarendeli a munkára kiadott foglyokat. Ilyen visszarendelések és más munkahelyekre való átcsoportosítások elleni védekezés eszköze volt, többek között, a nyilvántartás elhanyagolása is.¹⁸

Végeredményben a hadifoglyok elhallgatása és kivonása az összeírások alól a munkaadók érdekeit szolgálta.

Tekintélyes számot tettek ki a szökött hadifoglyok is. Ezek, ha más táborba vagy munkahelyre szöktek álnéven, akkor növelték a hadifoglyok kimutatott összlétszámát, viszont, ha más vidékre szöktek és ott bejelentetlenül álltak munkába — elsősorban a mezőgazdaságban — akkor az újabb összeírás nem mutatta ki őket.

A Fővezérkar hadifogoly osztálya többször megpróbálta, hogy valamennyire is megbízható adatokat szerezzen a hadifoglyokról. 1917 nyarán elrendelte egy kartonrendszer felfektetését. A kartonra rávezették a hadifogoly személyére vonatkozó legfontosabb adatokat. Ez a kartonrendszer, amely az 1917. szeptember 1-i helyzetet tükrözte, nem készült el teljesen, az októberi forradalmi események lehetetlenné tették az összeírás továbbfolytatását. Igaz, hogy a hadifogoly osztály 1918 tavaszáig fennállott, de hatalmát a hadifoglyok fölött gyakorlatilag elvesztette, s a gyorsan pergő események az osztály áttekintését a hadifoglyok létszám változásait illetően alaposan leszűkítette.

A moszkvai Központi Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt kartonok és más anyagok alapján 1925-ben egy statisztikai összesítés jelent meg *Россия в мировой войне 1914—1918 года* (Oroszország az 1914—18-as világháborúban) című könyvben, amelynek 41-ik oldalán található az alább közölt statisztikai összefoglalás.

¹⁸ A Fővezérkar 1916 folyamán a mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyok más munkára való vezénylésével kapcsolatos iratanyaga tükrözi, hogy a helyi szervek gyakran letagadták, v. egyszerűen nem jelentették a járásban dolgozó hadifoglyok teljes létszámát és névsorát. Lásd részletesebben az ezzel kapcsolatos iratanyagot: Hadtörténelmi Levéltár Moszkva. 2000 fond. II. opisz. 1—590. lap.

A hadifoglyok összlétszáma Oroszország valamennyi hadkerületében. (A Fővezérkar adatai alapján.)

A hadkerületek megnevezése	A hadifoglyok száma		A hadműveletek által nem érintett körzetek	Összesen
	A különböző munkahelyeken	A fronton, különböző szakaszokon		
Moszkvai	—	—	252 081	252 081
Kazányi	—	—	285 376	285 376
Omszki	—	—	207 001	207 001
Irkutszki	—	—	36 388	36 388
Amur-menti	—	—	14 306	14 306
Turkesztáni	—	—	41 285	41 285
Petrográdi	39 795	22 000	—	61 795
Dvinszki	41 447	15 500	—	56 947
Minszki	59 170	19 077	—	78 247
Kijevi	156 078	250 000	—	406 078
Kaukázusi	50 091	30 000	—	80 091
Odesszai	114 481	103 085	—	217 566
A Don-menti csapatok körzete	76 297	—	—	76 297
Összesen :	537 359	439 662	846 437	1 813 458

A táblázat megmutatja, hogy a hadműveleti területen kívül eső hadkerületek közül a legtöbb hadifogly a kazányiban, a moszkvaiban és az omszkiban élt. A kazányi hadkerülethez tartozott az urali iparvidék, ahol 1915-től kezdve nagyszámban foglalkoztattak hadifoglyokat. Az omszki hadkerületben hatalmas központi táborok voltak. A hadifoglyok itt a mezőgazdaságban, az építkezésben, s részben az iparban kaptak munkát. Az irkutszki, az amur-menti és részben a középázsiai hadkerületekből a munkaerőhiány növekedésével a hadifogly legénység szakmával rendelkező és munkaképes részét 1917 elejéig fokozatosan európai Oroszországba csoportosították át.¹⁹ A gazdasági érdekek 1916-ban arra kényszerítették az orosz hatósá-

¹⁹ Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva, 1558. fond. 9. opisz. 28. 6. e. 5—198. lap.

gokat, hogy lemondjanak a német, az osztrák és magyar hadifoglyoknak a hadművelleti területhez közelebb eső hadkerületektől való távoltartásáról. Ezekben a kerületekben elsősorban szláv, román, olasz és elzászi hadifoglyokat alkalmaztak, hasonlóképpen Moszkvában és Petrográdon is. Ennek a folyamatnak a következtében az októberi forradalom idejére a moszkvai hadkerületben tartózkodó 252 081 hadifogoly tekintélyes részét már a németek, osztrákok és magyarok teszik ki. Itt a hadifoglyok zömét az iparban foglalkoztatták, s a szlávok közül csak a csehek rendelkeztek nagyobb arányban szakképzettséggel. A hadművelleti körzet közelében a hadifoglyok száma a kijevi és az odesszai hadkerületekben volt a legmagasabb. A kijevi körzethez a Donyec-medence bányáiban és ipari üzemeiben, valamint a Közép-Ukrajna mezőgazdasági területei tartoznak. Az odesszai körzetben a mezőgazdaság dominált ugyan, de jelentős ipari létesítmények is voltak.

A fronton a hadifoglyokat a frontok, a hadseregcsoportok és a hadseregek hadtápjának rendelték alá. Ahogy növekedett

A háború kezdetétől 1917. szeptember 1-ig ejtett külföldi hadifoglyok mozgalma. (A Fővezérkar adatai alapján.)

	Az országok, amelyekből a hadifoglyok származnak				Összesen
	Németország	Ausztria—Magyarország	Törökország	Bulgária	
A táborokban, a gyógyintézményekben és munkán	143 602	1 605 827	63 363	665	1 813 458
Az Oroszországgal szövetséges kormányok részére csapatalakítások céljából átadva	2 639	36 639	—	—	39 278
A rokkantsere folytán hazaszállítva	2 996	16 526	258	—	19 780
A semleges országoknak internálás céljából átadva	366	1 118	—	—	1 484
Meghalt	4 575	46 449	582	3	51 608
Megszökött	5 212	30 205	306	2	35 725
Összesen :	159 390	1 736 764	64 509	670	1 961 393

az igény a hadifogoly-munkaerőre, úgy tértek el a gyakorlatban is attól az elvtől, hogy kizárólag megbízhatónak vélt szláv, román és olasz foglyokat alkalmazzanak.

Az alább közölt, s az 1917. szeptember 1-i helyzetet rögzítő táblázat nem teljes, de megközelítő pontossággal tükrözi a hadifoglyok helyzetét és létszámát illető változásokat, amelyek az időközben történt elhalálozás, a sebesülés és rokantcsere, a szerb és csehszlovák légiókba való belépés és a szökések következtében álltak be.²⁰

Ez a statisztika kétségtelenül sokkal közelebb áll a valósághoz, mint a Pilch Jenő által idézett dr. Bodard Gaston adatai. Nem lehet azonban teljesnek nevezni az Oroszországgal szövetségben álló kormányoknak átadottak és az elhalálozottak létszámát. Természetesen nem lehet elfogadni Varga Gyula András cikkében a vöröskereszt kimutatás alapján közölt halálozási létszámot sem, a 471 398 főt.²¹

Valószínű, hogy a vöröskereszt a hadifoglyok kategóriájába sorolta a harcmezőn maradt halálos sebesülteket is, akiknek a hátraszállítására egyáltalán nem került sor. Növelték a halálesetek számát a kórházakban, vagy a szállítás közben elhalt súlyos sebesültek is. Azonban még ezek a megfontolások sem indokolják a 471 398-as halálozási létszámadatot.

A halálozások zömét a táborokban és a munkahelyeken a járványok okozták, amelyek száma az egészségügyi ellátásban mutatkozó hiányosságok miatt szökött oly magasra. A valóságot a halálozásra vonatkozóan a két előbb idézett számadat között kell keresni. Elsa Brändström, akinek apja Svédország petrográdi követe volt, s mint a semleges vöröskeresztes bizottság tagja a központi hatalmak hadifoglyainak a védelmét látta el, 1922-ben kiadott könyvében több részletes adatot közöl a fogóságban elhunytak létszámáról. Feljegyzései szerint 1914/15 telén Krasznójárszkban 1300, Novo-Nyikolájevskben (ma Novoszibirszk) 4500, Omszkban 1915 augusztus végéig 16 000, Orenburg környékén a tockojei táborban 1915/16 telén 17 000, Turkesztánban pedig mintegy 45 000²² hadifogoly halt meg.

A svéd vöröskereszt kimutatása szerint a háború folyamán mint semleges országban Dániában 39 német sebesült tisztet, 464 német sebesült katonát, 272 osztrák—magyar tisztet és 622 katonát internáltak, Norvégiában pedig 35 német tiszt, 158 né-

²⁰ Idézve: Россия в мировой войне 1919—1918 года. М. 1925. 41. old. alapján.

²¹ Sarió és Kalapács 1933. 6. sz. 41—42. o. (A szerző Győrkei Jenővel írt közös munkájában maga is kritika nélkül átvette ezt az adatot. — Lásd a 4. sz. jegyzetet.)

²² Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland un Sibirien. 1914—1920. Berlin, 1922. 42—43., 45., 47., 50. old.

met katona, 128 osztrák—magyar tiszt és 204 osztrák—magyar katona kapott helyet a sebesültek internáló táborában.²³ Ezek szerint a semleges országokban összesen 696 német és 1226 osztrák—magyar katonát internáltak. Ezek az adatok azért is valószínűbbek, mert a svéd vöröskereszt bonyolította le a katonai szempontból a központi hatalmaknak vissza nem adható sebesültek semleges országokban történő internálásának az ügyeit.

A Nemzetközi Vöröskereszt és a semleges országok hadifogoly ügyekkel foglalkozott megbízottainak adatai szerint a háború alatt az orosz hadsereg fogságába került:

2 082 birodalmi német tiszt és tisztjelölt,
165 000 birodalmi német katona,
54 146 osztrák—magyar tiszt és tisztjelölt,
2 050 000 osztrák—magyar katona,
950 török tiszt,
50 000 török katona,
200 bolgár tiszt és katona
<hr/> 2 322 378 hadifogoly összesen. ²⁴

A német hadifoglyok létszámát illetően az idézett szovjet statisztikai kiadvány és a vöröskereszt adatai közötti különbség 7692 főt tesz ki, amely feltehetően abból adódik, hogy az orosz szervek a fogságba esett, de hátraszállítás közben meghalt súlyos sebesülteket már nem vették nyilvántartásba.

Sokkal nagyobb eltérés mutatkozik azonban az osztrák—magyar hadsereg fogságbaesett katonáinak összlétszámát illetően. A különbség ez esetben 367 400 főt tesz ki, amely jelentős. Az eltérést a jelen esetben a fogságba esett halális sebesültek beszámításán kívül az orosz hadifogoly-adminisztráció áttekinthetetlenségében, az antant hadifogolypolitikában s az oroszországi munkaerő-hiányban kell keresnünk. Meg kell még azt is említeni, hogy a járványos betegségek leginkább az osztrák—magyar hadifoglyok között pusztítottak, s különösen az útközben elhaltakról az orosz hadifogoly ügyekkel foglalkozó szervek alig készítettek kimutatást.²⁵

²³ Uo. 91—92. old.

²⁴ Uo. 8. old.

²⁵ Ha az osztrák—magyar hadifoglyok létszámát illetően a két kimutatásban levő 367.400 főt kitevő különbséget tisztán elhaltaknak tekintenénk — ami természetesen nem felel meg a valóságnak — és ha hozzáadnánk a szovjet statisztikai kiadványban szereplő 51 608 főt, akkor is csak a 419 008-as számot kapjuk, amely így sem éri el a 417 398-as elhalálozási létszámot. A hadifogságban elhalt osztrák—magyar hadifoglyok számát báró Heyn osztrák—magyar konzul 300 000 főre becsülte. (OL. M. e. 1918. XVI. 8921. res.)

A vöröskereszt kimutatását sem tekinthetjük minden vonatkozásban teljesnek. Ezt bizonyítja az is, hogy az idézett szovjet statisztikai kiadvány több török és bolgár hadifoglyot mutat ki, mint a vöröskereszt.

A Hadifogoly magyarok története c. kiadvány hamisításait azok a levéltári anyagok lepezik le, amelyekre a könyv írói hivatkoznak. A cs. és kir. hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya azt az 1918-ban keletkezett hivatalos kimutatást tartja legelfogadhatóbbnak, amely az osztrák—magyar tisztek és tisztjelöltek számát 54 146, a legénységi állományúakat pedig 2 056 955 főben állapítja meg.²⁶ Egy 1919. januárjából származó összesítés a beérkezett jelentések alapján 82 146 osztrák—magyar tisztet és 2 524 199 legénységi állományú katonát említ, ebből azonban le kell vonni 28 000 tisztról és 467 244 katonáról kapott párhuzamos jelentések alapján szerzett értesüléseket.²⁷

Ezek szerint a bécsi Hadügyminisztérium 10. osztályához a semleges megbízottak és a hazatértek útján befutott jelentések alapján megállapítható, hogy a háború folyamán összesen 2 111 101 osztrák—magyar tiszt és katona esett orosz fogságba. A kutatás jelenlegi szakaszában véleményünk szerint ez a létszámadat tekinthető viszonylag a legteljesebbnek és a legmegbízhatóbbnak. A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya, valamint a Hadseregfőparancsnokság a háború folyamán gondosan gyűjtötte a hadifoglyokra vonatkozó adatokat és a feljegyzéseket, s ennek érdekében felhasználta a hadifoglyok levezetésének ellenőrzése folyamán nyert értesüléseket is.

Feltűnően magas a tisztek és tisztjelöltek létszáma, amely abból adódott, hogy a fogságban számos legénységi állományú katona tisztnek vagy tisztjelöltnek adta ki magát, hogy így juthasson hozzá az 50 rubeles havi járandósághoz és a kivételes elbánáshoz. A hadifogságba került tényleges és tartalékos tisztek létszáma — a tisztjelöltek kivételével — alig haladta meg — a cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztályának véleménye szerint — a 20 000 főt.²⁸

Az osztrák—magyar hadifoglyok nemzetiségi összetételére vonatkozóan részletes összesítő kimutatás 1918 őszéig, a Monarchia felbomlásáig, ismereteink szerint nem készült, s ezért főleg becslésekre vagyunk utalva.^{28a}

²⁶ HIL. I. világháború anyaga. 3385. cs. 506. lap.

²⁷ HIL. uo. 529. 1. (Kriegsarchiv. Wien. Kriegsministerium 10/kgf. Nr. 166. 1919. január 10.)

²⁸ HIL. I. Világháború anyaga. 3385. cs. 506. lap. (Lásd még a 14. sz. jegyzetet.)

^{28/a} Lásd erre vonatkozóan a 48. sz. jegyzetet.

A hadifogság.

Az osztrák és a magyar burzsoá hadtörténetírás nagyon egyoldalúan közelítette meg a hadifogságbaesés körülményeinek kérdését. Különösen áll ez a Hadifogoly magyarok története c. műre. Pilch Jenő a hadifogságba esés okairól ezt írta: „El-szomorító, hogy a hadifoglyokban való veszteség tekintetében a második helyen Ausztria—Magyarország áll.²⁹ Ennek okát nemcsak a balsikerű hadműveletekben kell keresni, hanem abban is, hogy a Monarchia széthúzó nemzetiségeinek soraiból kikerülő katonák nagyrésze végsőkéig való küzdelem nélkül adta meg magát az ellenségnek.”³⁰

Az a tény, hogy majdnem kétszer annyi osztrák—magyar katona került orosz fogságba, mint amennyi orosz katona a monarchia fogságába, különösen fontosá teszi ennek a kérdésnek alaposabb megvizsgálását. Jelen esetben a szűk értelemben vett katonai tényezőkön kívül különös figyelmet kell fordítanunk a Monarchia felső szociális és nemzetiségi ellentmondásaira és az antant hatalmaknak az osztrák—magyar monarchia nemzetiségi mozgalmi irányában folytatott politikájára.

Az orosz fogságba esett osztrák—magyar katonák aránylag nagy számát a következő katonai tényezők magyarázzák:

1. Az orosz hadsereg számbeli fölénye miatt a Monarchia csapatainál az első vonalakban harcoló alakulatok váltására ritkábban kerülhetett sor, a személyi állomány állóképessége gyorsabban csökkent. 1915 közepéig a Monarchia a frontokon több mint másfél millió embert veszített halottakban, sebesültekben és foglyokban. Az újabb szükség-mozgósítások eredményeként sebtében frontra dobott katonák harci értéke és állóképessége a háború első évében harcba vetett csapatokénak csak töredékét tette ki.

²⁹ A hadifogolyvesztés tekintetében az első helyet Oroszország foglalta el. A szovjet Központi Statisztikai Hivatal számításai szerint 1914 és 1917 között Oroszország 3 638 271 katonája esett fogságba vagy tűnt el nyomtalanul. (Россия в мировой войне 1914—1918 года.) A vöröskereszt adatai szerint német fogságba 14 050 orosz tiszt és 1 420 479 katona került, osztrák—magyar fogságba pedig 5000 tiszt és 1 365 000 katona esett. Az orosz hadifogolyvesztés összesen 2 804 529 főt tett ki. (Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920 Berlin 1922. 8. old.) Alig maradt el ettől a létszámtól az Osztrák—Magyar Monarchia. Ha hozzászámítjuk az orosz fogságba esett 2 111 101 osztrák—magyar hadifogolyhoz a Hadifogoly Magyarok történetében szereplő erősen lecsökkentett adatokat, az olasz (439 000), a szerb (80 000), a román (25 432) hadifogságba kerülteket, s eltekintünk a francia, angol, amerikai és japán kézre került osztrák—magyar katonák számának a figyelembevételétől, máris vitásnak tűnhetik Oroszország elsősege a hadifogolyvesztés tekintetében. Ez azért is vitás, mert több korabeli forrás egyedül az olasz fogságba került osztrák—magyar katonák létszámát mintegy 700 000 főre becsüli, amelynek tekintélyes része 1918-ban esett fogságba.

³⁰ Hadifogoly magyarok története. I. kötet, 75. old.

2. Oroszország (elmaradottsága ellenére) hadseregének harcászata felülmulta az osztrák—magyart. Ez részben abból adódott, hogy a Monarchia hadserege a háború kezdetén nem rendelkezett kellő harci tapasztalatokkal. Az orosz hadsereg első-sorban harcászati és részben a hadműveleti vezetésben is felhasználhatta az orosz—japán háborúban szerzett tapasztalatait. Vitathatatlan tény, hogy az orosz tüzérség tüzének pontosságát és hatásosságát tekintve jelentősen felülmulta az osztrák—magyart.

3. Az osztrák—magyar hadsereg 1914 folyamán, 1915 elején és nyarán súlyos vereséget szenvedett a keleti fronton. Nem lehet azt állítani, hogy a cári hadvezetés munkájának színvonalát minőségileg felülmulta volna az osztrák—magyart, de az első két pontban felsorolt előnyök folytán 1915 elején Przemysl helyőrségének bekerítése és megadásra kényszerítése az első legkomolyabb csapást jelentette az osztrák—magyar hadseregére. Egyszerre mintegy 120 000 katona került fogságba.³¹ A Délnyugati Fronton 1916. június 4-én indított támadása folyamán az orosz hadsereg megközelítőleg félmillió osztrák—magyar katonát ejtett fogságba.

A Vojennoje gyelo (Hadügy) c. szovjet katonai folyóirat 1918. évi 21-ik számában néhány statisztikai adatot közöl rövid magyarázattal a „nyomtalanul eltűntekről”. A cikk három kategóriába osztja az élőerőben elszenvedett veszteséget:

1. elesettek,
2. sebesültek és rokkantak,
3. nyomtalanul eltűntek.

A harmadik kategóriába a saját kötőzhelyre el nem szállított sebesültek és az ellenállási képességüket ki nem merített, magukat többnyire önként megadó katonák sorolhatók. Az utóbbiak a fogságba esettek többségét teszik ki.

A cikk az orosz hadsereg egy két hadosztályból álló hadtestének harcait elemzi. Megállapítja, hogy a támadó harcban a nyomtalanul eltűntek az élőerőben elszenvedett veszteség 20—37⁰/₀-át teszik ki, míg visszavonuláskor, az utóvédharcokban az eltűntek aránya eléri az egész veszteség 86⁰/₀-át.³²

Az önkéntes megadás részben a természetes halálfélelemből adódott, amely annál nagyobb volt, minél kiképzetlenebb és edzetlenebb volt a katona. A hadvezetés úgy próbált segíteni a dolgon, hogy az ilyen katonák családjától, ha az önkéntes

³¹ Központi Hadtörténelmi Levéltár Moszkva 2067. fond. 1. opisz. 412. ó. e. 272—273. lap.

³² Несколько статистических цифр о „безвести пропавших” (Néhány statisztikai adat a „nyomtalanul eltűntekről.”) Военное дело. 1918. 21. sz. 15—16. old.

megadás rábizonyult, a segílyt megvonta. Viszont a közvetlen halálfélelem így is többnyire felülkerekedett a család sorsa fölötti aggodalmon.

A nyomtalanul eltűntek s ezen belül a hadifogságba kerültek aránya az egész veszteséghez az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregében volt a legmagasabb. Ennek viszont nemcsak katonái, hanem alapos politikai okai is voltak.

Pilch Jenő maga is elismerte, hogy a hadifogságba kerülésnél politikai okok is közrejátszottak, azonban mindezt a nemzetiségek „széthúzására” korlátozza.

Kétségtelen, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia nemzeti-ségi dolgozói, miután a hadseregbe mozgósították és a frontra küldték őket, nem szívesen harcoltak a kormány imperialista célkitűzéseiert. Sok, elsősorban szláv katona ritka esetben mulasztotta el az alkalmat, ha lehetősége nyílt arra, hogy a vele rokonnyelven beszélő oroszoknak megadja magát.

A levéltárakban őrzött okmányok, s a már publikált és szélesebb körben ismert forrásokban közölt tények elemzése arra enged következtetni, hogy az önkéntes fogságbakerülésnek nem a nemzetiségi ellentétek voltak egyedüli indító okai, hanem a Monarchia elnyomott szláv népeinek Oroszország iránti baráti érzelmein kívül számos más tényező is hozzájárult, melyek között az előbbieket nem lehet kizárólagosaknak feltüntetni. Ezek a tényezők együtt érvényesültek. A felületes szemlélőnek a legkirívóbb jelenségek, a cseh zászlóaljok és ezredek, s a kevésbé ismert délszláv alegységek átállása az orosz hadsereg oldalára, tűnnek a szemébe. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az átállások csak töredékét jelentették a magukat önkéntesen megadó osztrák—magyar katonáknak. 1915-ben a Hadseregfőparancsnokság intézkedéseket tett az egységek és alegységek nemzetiségi keverésére, mellyel megnehezítették nagyobb alakulatok szervezetszerű átállását.

Az orosz Délnyugati Front hadseregeinek hirszerző osztályai által 1914 és 1915-ben lejegyzett hadifogoly vallomásokból kiderül, hogy a magukat önkéntesen megadó nemzetiségi katonák tettének fő indító oka az *ösztönös békevágy* volt.³³

A háború kezdetén megindult sovíniszta uszításba, amelyben az osztrák és a magyar jobboldali szocialisták is részt vettek, bekapcsolódott a nemzetiségi szociáldemokraták egy része is. Ez a propaganda Szerbia és Oroszország ellen irányult, s vé-

³³ Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2118 fond. 1. opisz, 683. ó. e. 39, 50. lapok, 685. ó. e. 30, 40, 77, 133, 139—140. lapok, 2067. fond. 1. opisz, 2512. ó. e. (A 3. orosz hadsereg vezérkara. Hadifogoly vallomások. 1914. augusztusa—novembere között) 43, 62, 63, 64, 91, 103, 116. lapok.

tenénk a történelmi igazság ellen, ha nem ismernénk el, hogy kezdetben számottevő hatást ért el a magyar és az osztrák nemzetiségű katonák között. Ez az uszító hadjárat, amely a háborúval járt, közvetve sújtotta az elnyomott nemzetiségeket, mesterségesen bizalmatlanságot és gyűlöletet keltett velük szemben, a hadseregben bevezetett keverési elvek pedig elmélyítették a nemzetiségi ellentéteket. A hadsereg vezetői a magyar és osztrák katonát megbízhatónak, a nemzetiségeket, különösen a cseheket pedig megbízhatatlanoknak tartották. Ennek az általános felfogásnak az is tápot adott, hogy a cseh burzsoázia antantbarát része Oroszországban megkezdte a csehszlovák légió szervezését egyrészt az ott élő telepesekből, másrészt az orosz hadifogságba került csehszlovák hadifoglyokból.

Az egyre súlyosbodó nemzetiségi és osztálynyomás súlyosa alatt a lövészárkokba kényszerített nemzetiségi dolgozók többségét nem az készítette az önkéntes fogság útjának a választására, hogy az antant oldalán harcoljon Ausztria—Magyarország ellen, hanem a természetes *békevágy*. A szláv nemzetiségű hadifoglyok nagyrésze, ha az önkéntesen is adta meg magát, nem kívánt antantbarát burzsoáziájának vezetésével az imperialista érdekekért harcolni. Nemzetük elnyomott helyzetének megszüntetésére más utakat kerestek.

Igen tanulságos a szerb (később jugoszláv) önkéntes osztagok szervezésének a története, amely szintén alátámasztja a fentebb kifejtetteket. Az osztagok szervezésénél alkalmazott kényszer³⁴ ellenére a foglyoknak alig 10—20⁰/₀-a lépett be a szerb osztagokba, amelyek alapját képezték a később megalakuló jugoszláv önkéntes hadtestnek.³⁵

Abban, hogy a délszláv hadifoglyok döntő többsége nem lépett be a hadtestbe, az ösztönös békevágyon kívül más okok is közrejátszottak, mint például a szerb és horvát ellentétek.

³⁴ Az orosz és osztrák—magyar források egyaránt elismerik azt a gazdasági, lelki és fizikai kényszert, amit a cári hadsereg és a szerb kormány megbízottai a délszláv hadifoglyokkal szemben alkalmaztak a jugoszláv hadtestbe való belépés érdekében.

Az Oroszországi Jugoszláv Forradalmi Szövetség Központi Végrehajtó Bizottsága az Összorosz Központi Végrehajtó Bizottság katonai osztályához 1918. április 9-én intézett beadványában a következőket írta a „szerb” önkéntes hadtestről: „A katonák többségé takaratuk ellenére mozgósították: a vonakodókat letartóztatással, éheztetéssel és durva veréssel kényszerítették a hadtestbe való belépésre, néhány tucat jugoszláv foglyot agyonlőttek. Az orosz cári kormány teljesen egyetértett a délszláv foglyok mozgósításának ezzel a módszerével:...” (A Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltára. Moszkva. 1. fond. 2. opisz, 107. ó. e. 46. lap.)

³⁵ Югословенски добровольчакни корпус у Русији. (A jugoszláv önkéntes hadtest Oroszországban.) Belgrád, 1954. 15. old. Idézi l. Ocsak, Adalékok a jugoszlávok részvételének történetéhez a szovjet hatalom győzelméért Oroszországban folytatott harcban (1917—1921) című cikkében. Октябрьская революция и зарубежные славянские народы. — Az októberi forradalom és a külföldi szláv népek. — Госполитиздат. M. 1927. 275. old.

A magyar katonák közül a háború első két évében a szlávokhoz és románokhoz viszonyítva aránylag kevesebben válaszították önkéntesen a hadifogságot. A fordulat ezen a téren 1915 év végén és 1916 elején állt be, s a Bruszilov-offenzíva alkalmával, — bár erre pontos adatok még nem állnak rendelkezésünkre, — az egészeségen fogságba esett osztrák—magyar katonák között a szlávokhoz viszonyítva a magyarok aránya — véleményünk szerint — nem igen maradhatott el. A magyarokon kívül 1916-ban az osztrákok és a németek (s közülük is első sorban a bajorok) is nagyszámban adták meg magukat.³⁶ A békevágy a tisztek egy részét is magával ragadta.

A magyar katonák helyzete bizonyos fokig másként alakult, mint a szlávoké, a románoké és olaszoké a monarchia hadseregében, s ez Magyarország bel- és külpolitikai helyzetéből, a dualizmus nemzetiségi és osztályellentmondásaiból fakadt.

A sovíniszta hullám mámora a háborús belpolitikai válság kibontakozása és elmélyülése arányában párologott el a magyar katonák többségének a fejéből. A jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik részesei voltak ennek az uszításnak, egyre inkább elszigetelődtek.

A háború kitörése után bevezetett katonai diktatúra, a felmentéseknél a tehetősebbek előnybehelyezése, a kormányt kiszolgáló szociáldemokraták és nemzetiségi vezetők kivonása a katonai szolgálat alól, leplezetlenül megvilágították a magyar kormány osztálypolitikáját. Az elégedetlen baloldali elemeket, hogy megszabaduljanak tőlük, egyszerűen bevonultatták. „Megszületett ez a szó: *frontbüntetés* — írta Károlyi Mihály —, amely nyilvánvalóan nem a háború első hónapjaiból származik, mert akkor senki az arcvonalba való küldését, tehát az igazi életveszedelemmel való szembe fordulását büntetésnek mondani nem merte, ha annak érezte is, de ezek a napok alaposan elmúltak. Maga a hadvezetőség alkalmazta büntetésül, sőt nevezte büntetésnek az édes és dicső halál lehetőségének a megadását. A háborúval szemben elfoglalt álláspontok tehát változtak.”³⁷

Sok baloldali szociáldemokrata munkás és alsóbb pártfunkcionárius került a frontra. Őket nem mentették fel, sőt voltak esetek, amikor behívást büntetésül alkalmazták velük szemben. A jobboldali szociáldemokrata vezetők sovíniszta álláspontjuknak megfelelően nem folytattak forradalmi propagandát és szer-

³⁶ Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2067. fond. 1. opisz. 431. ő. e. 40, 61—62. 140—145. lapok.

³⁷ Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. I. kötet. Harcom a békéért. München, 1923. 152. old.

vező munkát a hadseregben, amely a kormány jóvoltából a forradalmi elemek gyűjtőhelyévé vált. A háború előtt erre nem is készültek fel. A háborúban internacionalista, antimilitarista, és antiimperialista álláspontra helyezkedő baloldali munkások el voltak szigetelve, s mivel a forradalmi, illegális munkában kellő tapasztalattal nem rendelkeztek, a kiutat a háború első éveiben a hadifogságban látták. Ilyen meggondolások alapján került hadifogságba 1914-ben, pár héttel a lódzi ütközet után Jancsik Ferenc a magyar vasmunkások szervező bizottságának az elnöke is.³⁸

Az önkéntes fogságbanmenés különösen megélénkült 1915-től, a katonabarátkozások megkezdődésével. Balogh Mihály az internacionalisták egyik későbbi szervezője, így emlékezik vissza fogságbaesésének körülményeire: „...amint kiértünk a harc vonalba, néhány nap múlva átlógott az egész raj Tiercsi falunál, ahol a front kettévágta a falut. Csak egy kút volt használható. No, víz kell a bakának is, meg a ruszkinak is. Bratysztunk. Sajnos, az öntudatunk akkor még csak addig terjedt ki, hogy köpenyt cseréltünk, mi mentünk vízzel együtt az orosz állásba, ők meg a mienkbe.”³⁹

1917 tavaszán a szervezett barátkozásokat, amikor az osztrák—magyar hadvezetőség megpróbálkozott azt saját érdekében felhasználni és irányítani, az önkéntes hadifogságba menésre a katonák az orosz fronton már nem igen használták fel. Nemcsak és nem elsősorban az osztrák—magyar hadvezetőség által előírt szabályok miatt, hanem főleg azért, mert a katonák látva a szembenálló féllel kötött fegyvernyugvást, a béke közeli megkötését remélték s úgy vélték, nincs már miért menekülniök a háborútól, hisz a béke megkötése után úgymint hamarosan hazakerülnek.

Hogy mennyire domináló tényező volt a békevágy az önkéntes fogságba kerülésnél, amely 1917 tavaszáig a szembenálló hatalmak katonái között az orosz fronton mindennapos gyakorlattá vált, arra rávilágít Varga Gyula András visszaemlékezésének alábbi részlete: „A hadifoglyok erős antimilitarista agitációt fejtenek ki a hadifogoly táborok közelében lakó orosz katonák és a hadba induló orosz katonák közt. Elmesélik a maguk fogságba jutásának körülményeit, rábeszélik őket, hogy ne harcoljanak „szüntessék meg a háborút”, — adják meg magukat az „ellenségnek” stb. Sőt, a legtöbb esetben még hazai címekkel is

³⁸ Balogh János: Hadifoglyok az oroszországi októberi forradalomban. Sarló és Kalapács. 1932. 10—11. sz. 100—102. old.

³⁹ Balogh Mihály: Hadifogság—polgárháború—ukrán front. Sarló és Kalapács. 1933. 34. sz. 114—116. old.

ellátják a frontramenóket „fogságba jutás esetére”. A frontramenó orosz munkások és parasztok annyira megfogadták az orosz fogságba jutott ellenség tanácsát, hogy a verhnyeugyinszki hadifogolytábor parancsnoka Nyikiforov ezredes jelentést tett a hadtestparancsnokságnak, hogy „... a hadifoglyok többet ártnak nekünk itt a fogságban, mint a fronton árthatnak.”⁴⁰

Az önkéntes hadifogságba kerülést a háború egyes periódusaiban az összes tényezőket figyelembe véve konkrétan kell értékelnünk. A bolsevik párt a februári forradalom győzelméig a cári kormány vereségét tartotta kedvezőbbnek, mivel az erősen meggyengítette volna az önkényuralmi rendszert és megkönnyítette volna a forradalmat. „Harcunknak, amelyet az imperialista háborút viselő kormányaink ellen folytatunk — írta Lenin —, egy országban sem szabad megtorpannia az előtt a lehetőség előtt, hogy az ország a forradalmi agitáció eredményeképpen vereséget szenved. A kormány hadseregének veresége gyengíti a kormányt, elősegíti a kormány által leigázott népek felszabadítását és megkönnyíti a polgárháborút az uralkodó osztályok ellen.”⁴¹

A bolsevikok politikai munkájának középpontjában a háborúnak polgárháborúvá változtatása állott. A katonatömegek forradalmi, internacionalista nevelése érdekében propagálták és szervezték az arcvonalakon a katonabarátkozásokat. Az önkéntes megadást nem propagálták, de a dezertálást és az önkéntes hadifogságbaesést, az imperialista háborút viselő hadsereg válságjelenségének tartották, amely a dolgozó tömegek növekvő ösztönös ellenállását jelentette a háborúval szemben.

Ausztria—Magyarország igazságtalan hódító háborút viselt, amelyet kezdetben a jobboldali szociáldemokrata vezetők sovíniszta nyilatkozataikkal maguk is támogattak. A Monarchia baloldali szocialistái szervezetlenek voltak s nem rendelkeztek kellő tapasztalattal a hadseregben végzett illegális munka területén — s e nélkül komoly forradalmi tevékenység a háborús viszonyok között nem volt elképzelhető.⁴²

A forradalmi munka a hadseregben már 1917-ben is folyt, de szervezetebb keretek között csak 1918-ban bontakozott ki. Ezt megelőzően csak a kormány politikájával szembenálló bur-

⁴⁰ Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.

⁴¹ V. I. Lenin Művei. 21. kötet. 155. old.

⁴² Lenin a szociáldemokrata opportunizmus bűnéül róta fel, hogy a legalitást bálványozta és nem készítette elő a munkásosztályt a föld alatti munkára is. „... A burzsoá parlamentarizmust és a burzsoá legalitás szükséges kihasználását a burzsoá legalitás bálványozására változtatták és megfeledeztek arról, hogy a válságok korszakaiban kötelezők a szervezés és agitáció illegális formái.” (V. I. Lenin Művei 21. kötet, 2. old.)

zsoá nacionalista, pacifista és antimilitarista áramlatok folytattak illegális propagandát. A hadseregfőparancsnokság ezt a tevékenységet is keményen megtorolta.

Az Osztrák—Magyar Monarchia veresége — mint ahogy ezt később a történelem be is bizonyította — elősegítette volna az elnyomott nemzetiségek felszabadítását, a monarchia megdöntését és a szocialista forradalom kibontakozását.

Károlyi Mihály gróf, a magyar polgári ellenzék egyik legjelentősebb vezetője, aki ellenezte a Németországgal szövetségben indított háborút, s kereste az antanttal való kapcsolatot a megegyezés érdekében, a világháborút az „osztályelnyomás legélesebb formájának” nevezte.⁴³ Károlyinak a megfogalmazásával egyet lehet érteni, bár maga mint a polgári-demokratikus jogok kiszélesítéséért harcoló polgári politikus, elsősorban a kapitalista viszonyok fenntartása érdekében szállt síkra — némely esetben magának az osztrák külügyminiszternek, Czerninnek a bátorítására — az antant hatalmakkal kötendő különbékéért.⁴⁴

Károlyi nézeteit magukévá tevő orosz fogságba esett magyar tisztok a szokásos kihallgatást arra használták fel, hogy javaslatokat tegyenek az orosz kormánynak Magyarországgal szemben folytatott politikája megváltoztatására. Néhány, Károlyit támogató ellenzéki képviselő megpróbált hivatalosan is kapcsolatokat teremteni az angol kormánnyal — azonban minden különösebb eredmény nélkül.

Szaharov tábornok 1914. december 25-én levelet ír az orosz külügyminiszternek, amelyben magyar hadifoglyok kikérdezése alapján közölte, hogy az orosz csapatoknak Magyarország területén való előnyomulása azt a látszatot kelti, mintha Oroszországnak hódító szándékai lennének, s „az orosz közeledés pártja ezzel szemben tehetetlen”. Ha a magyarok az orosz kormánytól szilárd garanciát nyernének arra nézve, hogy önálló államot alakíthatnak, úgy a foglyok szavai szerint, elszakadnának a németektől...⁴⁵

1915. január 15-én az angol külügyminiszter utasította Oroszága petrográdi követét, Buchanant, hogy lépjen érintkezésbe Szazonov orosz külügyminiszterrel s közölje vele, hogy egy magyar ellenzéki képviselőtől különbéke ajánlat érkezett az angol kormányhoz. Szazonov a javaslatot azzal utasította el, hogy Magyarország csak azért akarna különbékét kötni, hogy nemzeti-

⁴³ Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. München. 1923. 182. old.

⁴⁴ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. II. kötet. Budapest. 1934. 356. old.

⁴⁵ Pokrowski—Hoetzsh, Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. I. kötet. Berlin. 1931. 564. old.

ségi területeit megtartsa. Ebbe viszont Oroszország a szlávoknak és románoknak tett ígéretei miatt nem mehetett bele.⁴⁶

Károlyinak és pártjának próbálkozásai az antattal való kapcsolat felvétele terén elsősorban a nemzetiségi területekhez való ragaszkodáson buktak meg. Így a magyar polgári ellenzéknek nem alakultak ki szoros kapcsolatai a háború alatt az antanttal.

A magyar uralkodó osztályok Tisza által vezetett szárnya — amely a legjelentősebb és a legbefolyásosabb volt — mindent a Németországgal való szövetségre tett fel s hallani sem akart a különbékéről, hasonlóképpen az ország életének demokratizálásáról, — még kevésbé a szociális reformokról.

A Károlyi-párt legradikálisabb elemei sem kívánták azonban az Osztrák—Magyar Monarchia vereségét, hiszen saját jól felfogott osztályérdekeiket is sértette volna, hanem éppen ezen érdekek megvédése miatt követelték a különbékét, mert az erőviszonyokat reálisabban ítélték meg mint Tisza, nem bíztak Németország győzelmében.

Az opportunista magyar szociáldemokrata vezetők akkor kezdenek a béke követelésének az álláspontjára helyezkedni, amikor a tömegnyomás s a tartalék kimerülése a Monarchia külügyi vezetését is békekísérletekre készíti. Nem a forradalmi úton kivívott béke lenni programját, hanem — Károlyi Mihályhoz hasonlóan — Wilson amerikai elnök imperialista érdekek diktálta programjának egyes pontjait teszik magukévá. A központi hatalmak várható vereségére való tekintettel egyre inkább a Károlyi-párt vezetését fogadják el s gyakorlatilag lemondanak a munkásosztály önálló politikájáról az érlelődő forradalmi válságban.

Míg a magyar polgári ellenzék antant felé tájékozódó körei defenzívában voltak mind a magyar munkás és parasztmozgalommal, mind az egyre erősödő nemzetiségi áramlatokkal szemben, addig a cseh, a délszláv, az olasz, a lengyel és a román nemzeti burzsoázia antantbarát szárnya — addig a határig, amíg az osztályérdekeit nem sértette, — a monarchia csapatainak a vereségén munkálkodott.

A cikk nem tűzheti ki céljául, hogy a felsorolt nemzetiségek burzsoá és kispolgári áramlatairól átfogó és kimerítő képet adjon, s kimutassa az osztrák és magyarbarát irányzatok politikáját, kapcsolatát a szociáldemokrata párttal s külpolitikai elképzeléseit.

A fő figyelmet a nemzetiségek antantbarát burzsoá nacionalista áramlataira szeretnék irányítani, amelyek között jelen-

⁴⁶ Uo. 61—62. old.

tős különbségek voltak. Ez a monarchia kialakulásának történetével s a XIX. század folyamán határai mentén létrejött nemzeti államokkal, Olaszországgal, Szerbiával és Romániával kapcsolatos. Ezek az államok az antant hatalmak szövetségesei voltak, s nemzetük kisebb-nagyobb része az osztrák—magyar határon túl élt. A csehek és szlovákok a háború előtt nem rendelkeztek önálló államisággal, még autonómiával sem. A lengyel területeken Németország, Oroszország és a monarchia osztozott. Galicia lengyel nemessége élvezett bizonyos kiváltságokat Ausztriában, s ez a Habsburg birodalomban elfoglalt különleges helyzetével függött össze.

Ez a sajátos helyzet meghatározta az antant hatalmak politikáját a nemzetiségek irányában. Az antant országok csapatai és az említett nacionalista csoportok agitációt folytattak a fronton az osztrák—magyar csapatok meggyengítése érdekében. Különösen erős volt a szláv katonák irányában a propaganda, akiket átállásra szólítottak fel. Folyt propaganda az osztrák és magyar katonák irányában is, amely elsősorban az orosz hadifogság borzalmairól szóló osztrák—magyar állításokat igyekezett leleplezni.⁴⁷

A háború céljait maga számára idegennek tartó munkás és paraszt kiutat keresett abból a helyzetből, amibe az osztrák—magyar imperialista kormány juttatta. A parancs megtagadás, a dezertálás hadbíróság elé állítást jelentett. Egyetlen járható s viszonylag veszélytelenebb út számára — a hadifogság volt.

Az antant propagandájának kétségtelenül volt hatása az osztrák—magyar katonákra, de a hadifoglyok magas számát elsősorban a hátszországban növekvő békevágy magyarázza. A hadifogságot választó nemzetiségi katonákra, az osztrák—magyar elnyomás következtében nagyobb hatással volt az antant propagandája, mint a magyarokra. Ennek ellenére a magyar hadifoglyok aránya nem igen maradt el a szlávok és más nemzetiségekhez viszonyítva.⁴⁸

⁴⁷ Rubint Dezső: Az összeomlás. Budapest, 1922. 291—298. old.

⁴⁸ A magyar nemzetiségű hadifoglyokról pontos kimutatást nem vezettek, s ezért csak becslésekre vagyunk utalva. Számuk 1917 végén elérte a félmilliót. Ezeknek körülbelül négyötöde származott a mai Magyarország területéről. (Dr. Münich Ferenc: Előszó. Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest, 1957. 5. old.)

A magyar külügyminisztériumnak egy 1921-ből származó okmánya szerint a háború befejezésekor az Osztrák—Magyar Monarchiának még 1 245 000 hadifoglyot kellett hazaszállítania, akik közül 704 000 a sok nemzetiségű Magyarországról származott. Hogy megkapjuk az orosz fogságba került magyar katonák számát — ha pontos adatok állnának rendelkezésünkre —, le kellene vonnunk az olasz, román, francia, szerb stb. fogságba került magyarokat, s az így kapott összeghez hozzá kellene adnunk a breszt-litovszki békeszerződés megkötése után hazatértek számát. (KÜM. hadifogoly osztály. 20. cs. 196. 201. lapok.)

A magyar hadifoglyok viszonylag magas számának több oka volt. Magyarország férfilakosságának bevonultatási aránya közismerten magasabb volt, mint az osztrák tartományokban.⁴⁹ A Hadseregőparancsnokságot az osztrák uralkodókörök tartották kezükben. Ez az 1867-es kiegyezés eredménye volt, amely világosan tükrözte Magyarország függő, alárendelt szerepét a dualizmus rendszerében. A hadvezetőség az osztrák kiegészítésű egységeket kímélte, a nemzetiségeket „megbízhatatlannak” tartotta, s a frontok legveszélyeztetettebb szakaszaira a magyar ezredeket küldte. A magyar legénység fokozottabb felhasználása, a német vezénylési nyelv a közös alakulatokban, az ellátás területén gyakori háttérbe szorítás, kétségtelenül növelte az elkeseredést az osztrák kézben levő hadvezetőséggel szemben. A magyar csapatok az elsorolt körülmények következtében jobban kimerültek, s az ellenfél támadását követő visszavonulás idején a bekerítés, vagy elvágás alkalmával a háború második és harmadik éveiben a katonák nem sokat gondolkodtak azon, hogy megadják magukat, vagy harcoljanak tovább egy igazságtalan és reménytelen ügyért.

1918 őszén az októberi őszirozsás polgári-demokratikus forradalom után a legfőbb haditörvényszék irattárában megtalálták a rögtönítélő és rendes hadbíróságok ítéleteit. Egyedül Magyarországon 11 400 halálos ítéletet hoztak dezertálás címén

A háború befejezéséig Oroszországból körülbelül 7–800 000 hadifogoly tért haza, akiknek mintegy egynegyede magyar nemzetiségű volt.

Tájékoztatásul érdemes még itt megjegyezni, hogy 1916 végén Oroszországban több mint 250 000 csehszlovák hadifogoly volt. (История Чехословакии. — Чехословакия története. II. kötet. Moszkva. 1959. 246. old.) Más cseh források szerint 1917 végén ez a szám már meghaladta a 350 000 főt is.

⁴⁹ A háború elejétől 1917 január végéig Ausztria—Magyarország, Bosznia és Hercegovina által pótlási célokra adott emberanyagról szóló kimutatás összegező része szerint:

Arány:			
	Ausztriában	Magyarországon	Ausztria Magyarországon
Összteljesítmény:	4 613 182	4 100 125	52,95 47,07
Ennél alapul kell venni Ausztria és Magyarország lakosságának a számát az 1910-es népszámlálás alapján. (Bosznia és Hercegovina figyelembevétele nélkül.)			

Az újonckulcs alapjául szolgáló arány:

	Ausztriában	Magyarországon	Ausztria Magyarországon
A lakosság száma:	28 259 659	21 011 555	57,35 42,65

A fentiekből láthatjuk, hogy a 42,65 százalékos helyett Magyarország adta az összpótlások 47,07 százalékát, tehát 4,32 százalékkal többet. A Hadseregőparancsnokság nemzetiségi politikája következtében az antant-propagandával szemben „megbízhatónak” tartott magyar nemzetiségű lakosság bevonulási aránya ennél jóval nagyobb százalékban haladta meg az osztrák tartományok újoncarányát (az összlakosság számához viszonyítva). (HIL. I. világháború anyaga. 3702. cs. BI. 110 VIII.) 10

Ilyen értelemben ír A magyar munkásmozgalom az 1914–1918-as világháború alatt című 1950-ben megjelent tanulmányában Andics Erzsébet is. (13. o.)

(ezek között voltak olyanok is, akik a hátországba szöktek, vagy akik megtagadták a parancsot és meg akarták magukat adni — de sikertelenül az ellenfélnek). Ezek közül 3800-an kegyelmet kaptak ugyan, de az erről szóló értesítés többnyire a kivégzés végrehajtása után jutott el a címzetthez. Az OK(b)P magyar csoportjának központi lapja, a Szociális Forradalom a parancsot megtagadó, a csapatát elhagyó, bujdosó szökevényeket és a hadifogságot választó katonákat a forradalom úttörőinek nevezi, mivel tettükkel, ha ösztönösen is, ők szálltak szembe először az imperialista háborúval. „A forradalom úttörői voltak azok a jobbára egyszerű katonák, akiket elfogott a düh, elkeseredés és harag a milliókat halálbajszoló uralkodó osztályok ellen. A forradalom úttörői voltak ők, akik eldobták a fegyvert, megtagadták a hóhéraiknak való engedelmességet, otthagyták a rablást hirdető »zászlót«. A forradalom úttörői voltak ők a dezertőrök, a szökött katonák, akikre golyót és kötelet szabott ki a Habsburgok és szövetségük szent érdekeit védő haditörvénytörésük.”⁵⁰

Hadifogolypolitika

A hadifoglyok történetének mélyebb megértéséhez elkerülhetetlenül szükséges az antant hatalmak s különösen Oroszország hadifogolypolitikájának elemzése. E politika lényegét Lenin így fogalmazta meg 1916 júliusában: „A vezérkarok a jelenlegi háborúban alaposan igyekeznek kihasználni az ellenségei táborában folyó minden nemzeti és forradalmi mozgalmat, a németek az ír felkelést, a franciák — a cseh mozgalmat stb. És a maguk szempontjából helyesen járnak el.”⁵¹ A háború az antant és a központi hatalmak politikájának továbbfolytatása volt, igyekeztek saját győzelmük érdekében az ellenfél táborában meglevő ellentmondásokat, ellentéteket felhasználni. Ez vezette az orosz kormány hadifogolypolitikáját, amikor elsősorban a szláv foglyok megnyerése és szervezése érdekében elrendelte az elosztó helyeken a hadifoglyok nemzetiségek szerinti szétválasztását. Mivel a német hadifoglyok létszáma a 200 000 főt sem érte el — s az elzász-lotharingiaiak kivételével, akiket francia szimpatizánsokként külön táborba küldtek — nemzeti egyenmőségük folytán nem jelentettek az orosz hatóságoknak olyan szervezési alanyokat, mint a kétmilliót kitevő osztrák—magyar hadifoglyok.

⁵⁰ Szociális Forradalom. 1918. december 25. 4. old.

⁵¹ V. I. Lenin Művei. 22. kötet. 375. old.

A legtöbb osztrák—magyar katona a Román Fronton és a Délnyugati Fronton esett fogságba. Az orosz hadseregek hadtápszervei gondoskodtak az elosztó helyre, a Kijevtől keletre fekvő Darnyica-i gyűjtőtáborba való szállításáról és kíséréséről. A darnyicai gyűjtőtábor országos jelentőséggel bírt, ennek ellenére közvetlenül a kijevi hadkerület alá tartozott. A tábor, amelyben időnként több tízezer fogoly is tartózkodott, a nemzetiségek szerinti elosztás színhelye volt. Már 1915-től ez a tábor volt a cseh és délszláv antantbarát burzsoá-nacionalista mozgalom egyik fő központja.⁵² Itt toborozták a szerb és csehszlovák légiókba a hadifoglyokat, itt jelentek meg a központi hatalmak ellen kiadott hadifogoly újságok.⁵³

A magyar hadifogoly katonának itt az első naptól éreznie kellett a magyar földesurak és kapitalisták nemzeti elnyomásának a visszahatását. A békeidőben és a háború alatt a Monarchia vezetői a cseh munkások megmozdulásainak az elnyomására magyar csapatokat vetettek be, amelyek Kun Béla szavai szerint: „... a nacionalista uszítás következtében a cseh proletariátus legrosszabb elnyomói voltak...”⁵⁴

A nemzetiségi katonák, miután a fogságban megszűnt az osztrák—magyar parancsnokság hatalma, nyíltan kifejezésre juttatták az elszenvedett sérelmek miatti elkeseredettségüket. Ezt a jogos érzelmet 1915 elejétől kezdve a cári kormány igyekezett saját politikai és katonai érdekében felhasználni. A cárizmus nem támogatta egyformán minden osztrák—magyar ellenes nacionalista áramlatot — ezen a téren nézeteltérései voltak a nyugati imperialista hatalmakkal és az orosz burzsoái pártokkal, ezek közül is elsősorban a kadet párttal.

A szerb monarchia képviselői részéről folytatott propaganda és toborozás a cári kormánynál messzemenő támogatásra talált, a csehszlovák légió esetében azonban ellentmondásos helyzet alakult ki. A hadifoglyok közötti propaganda, s a légió szervezése a francia imperialistákra támaszkodó Masaryk professzor vezetése alá került. Az oroszbarát monarchista elemek háttérbe szorultak, s csak a francia kormány nyomására engedélyezte a letűnőben levő cári kormány 1916. október 20-án a cseh druzsinák hadtestté való egyesítését.⁵⁵

⁵² Elsa Brändström: *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920.* 17—18. old.

⁵³ HIL. I. világháború anyaga. 3411. cs. 115—116. lap. H. M. I/a. osztály. 1. tétel. 602.890. alapsz. 74. lap.

⁵⁴ Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról.* Budapest. 1958. 42. old.

⁵⁵ A cári kormány és a csehszlovák burzsoá nacionalista vezetők közötti ellentétéről dr. Edward Beneš így emlékezik meg: „... a cári Oroszország akadályt jelentett számunkra a nyugattal való ellentétei, belpolitikája egyes politikai tényezőinek külön utakon kalandozó tervei és végül békekísérletei folytán.” (Dr. Edward Beneš: *Nemzetek forradalma.* Bratislava. 1936. 420—321. old.)

Olaszország és Románia hadbalépése után az olasz és román hadifoglyok között is megindult a propaganda nem annyira az orosz hadseregbe, mint az említett államok haderejébe való belépés érdekében. Ezek az államok többnyire katonatisztek közül álló bizottságot küldtek a hadifoglyok között végzendő toborzás céljából.

Az osztrák—magyar és német hadseregben szolgált és orosz fogságba került lengyel katonák helyzete igen bonyolult volt.

A galíciai lengyel földbirtokosság és polgárság fő politikai programja, amelyet a kispolgárság és a megalkuvó szocialisták nagy része is támogatott, Lengyelországnak Habsburg vezetés alatt történő egyesítése volt. Ez azt eredményezte volna, hogy a dualista monarchia trialistává változott volna. A monarchia nemzetiségi ellentétei, elsősorban a kiváltságos helyzetet élvező magyar uralkodó osztályok ellenállása, valamint nem utolsósorban a német és osztrák ellentétek zátonyra juttatták ezt a tervet, s 1915 második felétől kezdve egyre inkább előtérbe kerül Németország hegemoniája a lengyel kérdésben.

Az orosz cárizmus uralma alatt állott lengyel királyság területén élő antantbarát burzsoá-földesúri körök, hogy érdemeket szerezzenek, már 1914-ben hozzákezdtek önkéntes osztagok szervezéséhez, de az orosz kormány hamarosan feloszlatta azokat.

Természetesen Oroszországban politikailag a legnagyobb befolyással az antantbarát lengyel pártok rendelkeztek, amelyek szervező munkát folytathattak a hadifoglyok között, de toborzásra csak a februári polgári-demokratikus forradalom győzelme után kerülhetett sor, amikor is az Ideiglenes Kormány, arra való tekintettel, hogy Lengyelországot amúgy is megszállták a központi hatalmak, engedelményeket tett, s hozzájárult egy lengyel hadtest felállításához.

Ausztria—Magyarország és Németország csapatainak hadrendjében már a háború kezdetén bevetették a Piłsudski parancsnoksága alatt álló lengyel légiókat, amelyek többnyire a német vezetést ismerték el.

1916 és 1917-ben a központi hatalmak befolyása Lengyelországban csökkent, s nőtt az antant-hatalmak tábora a lengyel burzsoá és kispolgári körökben. Ezt a folyamatot kívánta az orosz Ideiglenes Kormány intézkedése is a lengyel hadtest felállításának engedélyezésével elősegíteni.

Ennek következtében az orosz fogságba került osztrák—magyar illetőségű lengyel nemzetiségű katonák között a toborzás gyakorlatilag csak 1917-ben kezdődött el.

Magyar, német és osztrák nemzetiségű katonák között önkéntesek toborzása nem folyt, ennek ellenére akadtak olyan magyar katonák és tisztek, akik beléptek a cseh légióba és a szerb hadtestbe.

Varga Gyula András egy horvát kiegészítésű zászlóalj parancsnoka volt, aki 1915-ben katonái segítségével kiszabadította a nemzetiségi elnyomás elleni tiltakozás miatt letartóztatott bajtársait, s az ellene küldött büntető osztag csapásának a kikerülése érdekében alegységével együtt megadta magát az orosz csapatoknak. Oroszországban belépett a szerb druzsinába. Itt 1916-ban forradalmi tevékenység miatt letaróztatták s az odeszszai börtönbe zárták, ahonnan a februári forradalom szabadította ki.⁵⁶

A nyilvántartásba vétel után Darnycáról a légiókba nem jelentkezett hadifoglyokat a táborokba irányították. A szlávokat elsősorban európai Oroszországban helyezték el — többnyire kisebb táborokban. A németeket, osztrákokat, a legénységet és a tiszteket egyaránt Szibériába és Turkesztánba irányították. Kerültek azonban magyarok és osztrákok is európai Oroszországba s szlávok Szibériába.

Az elszállítás hetekig, sőt hónapokig tartott. A hadtápszerveknek törvény szerint a legénységi hadifoglyok ellátására napi 25 kopeket, a tisztekére pedig 75 kopeket kellett költeniök, viszont az ellátás nagyon akadozott. A foglyok napokat, sőt heteket utaztak vagy meneteltek anélkül, hogy enni kaptak volna. „Ekkor a hadifoglyok azzal tengették az életüket — írja Brändström — amit a lakosságtól kaptak és gyakran csodálatra méltó volt az, ahogyan az egyszerű parasztasszonyok ezeket a foglyokat segítették, akik végeredményben mégis saját fiuk és férjük ellen harcoltak.”⁵⁷

A hadifogoly tisztek az ellátásukra nemcsak háromszor olyan összeget kaptak, mint a legénység, hanem gyakran — ha ezt a körülmények lehetővé tették — kényelmes személykocsikban utaztak, míg a legénységnek marha-vagon jutott, amelybe 35—45 embert is beszáfoltak.⁵⁸

A szláv, az olasz és román nemzetiségű hadifoglyok táborait a cári katonai hatóságok valamivel jobban berendezték, mint a magyarokét és osztrákokét. Azokat a szláv hadifoglyokat viszont, akik nyíltan megtagadták a légióba való belépést, gyakran

⁵⁶ Hadtörténelmi Levéltár: Varga Gyula András hagyatéka. Orosz nyelvű életrajza. 1. o.

⁵⁷ Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. 9. old.

⁵⁸ Uo.

büntető légerekbe küldték, ahol a magyarokéhoz hasonló, vagy annál rosszabb sors várta őket. Ugyanakkor a nagyobb táborokban az orosz parancsnokság szívesen alkalmazott írkokként cseheket s délszlávokat, mivel könnyebben megértették nyelvüket s a felsőbb parancsnokok politikailag megbízhatóbbnak tartották őket.⁵⁹

Sajátos hadifogoly diplomácia alakult ki. A háború első évében — mivel a háborút mindkét fél néhány hónap alatt befejezhetőnek vélte — a hadifoglyok elhelyezésére és ellátására nem nagy figyelmet fordítottak. A Monarchia például 1914-ben több tízezer orosz hadifoglyot a szabad ég alatt tartott hónapokon keresztül a Duna-parton. A rossz bánásmód és ellátás miatt tömegével pusztultak el s csak télen kezdtek — akkor is nemzetközi beavatkozásra — barakokat építeni.⁶⁰

A Monarchia bűnös mulasztásai maguk után vonták az orosz hatóságok szigorú intézkedéseit is. Ezek az intézkedések elsősorban a legénységet sújtották. A szembenálló felek kormányai nem a legénység, hanem elsősorban a tisztek érdekében tettek lépéseket saját hadifoglyaik helyzetének a javítására s ez együttjárt az adott országban levő ellenséges hadifoglyok helyzetének a normalizálásával is.

A hadifoglyok támogatását semleges hatalmakra bízták. A Monarchia hadifoglyainak érdekeit az Észak-Amerikai Egyesült Államok és részben Svédország, az előbbi hadbalépése után pedig Dánia képviselte.

Elsősorban a hadifogoly tisztek életkörülményeit rendezték. Az orosz kormány a hágai konvenció értelmében a beosztott tiszteknek és tisztjelölteknek 50, a főtiszteteknek, vezérkari tiszteknek 75, a tábornokoknak 125 rubelt fizetett havonta.⁶¹ Ez komoly összeg volt, ha figyelembe vesszük, hogy egy munkás keresete ebben az időben havi 20—40 rubel között ingadozott.⁶² Ha a cári hadsereg egyes tisztjei néhány esetben el is sikkasztották ennek az összegnek egy részét — amit a magyar hadifoglyokról szóló burzsoá-ellenforradalmi kiadványok kiszíneznek — a tisztek életkörülményei tűrhetőek voltak. Az orosz katonai hatóságok engedélyezték, hogy a tisztek megtartsák tisztiszolgáikat.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Lásd Vlagyimir Urászov visszaemlékezését. Pl. Archivum. H—U. sz. n.

⁶¹ Elsa Brändström. *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien*. Berlin. 1922. 31. o.

⁶² A Статистика труда 1919. évf. 5—7. számában közölt kimutatás szerint 1916-ban a vasmunkások évi kereseti átlaga 761, a textilmunkásoké 320 (s átlagosan 406) rubel volt, viszont 1914-ben a munkások középkeresete mindössze 221 rubelt tett ki évente — tehát el sem érte a havi 20 rubelt.

Károly hercegnek, a Svéd Vöröskereszt elnökének kezdeményezésére 1915. november 22-én Stockholmban összeült a svéd, a német, az osztrák—magyar, a török és az orosz vöröskeresztes megbízottak értekezlete, amely a hadifoglyok helyzetének a megjavítására egyezménytervezetet dolgozott ki.

A konferencián kidolgozott megállapodásokat a központi hatalmak 1916-ban ratifikálták és megbízottaik még ez év május 13-án írták alá Stockholmban.

Az egyezmény a postaforgalom megjavítására, a hadifoglyok egészségügyi ellátására s a panaszok kivizsgálására vonatkozó intézkedéseket tartalmazta. Ezenkívül az egyezmény értelmében, minden táborban a tisztekből, orvosokból és katonákból jóléti bizottságot alakítottak, amelyek a táborparancsnokságokkal szemben a hadifoglyok érdekeit voltak hivatva képviselni.⁶³

A jóléti bizottságok a hadifogoly táborok önkormányzati szervei lettek. Tagadhatatlanul hozzájárultak ahhoz, hogy 1916-ra a foglyok helyzete javult. (Ez a javulás azonban más tényezőkkel is összefüggésben állott — amelyekre a későbbiek folyamán fogunk részletesebben rátérni.) A bizottságba való befolymásért azonban éles harc folyt, s ez esetben a Monarchia összes ellentmondásai felszínre kerültek. Íme ezt írta egy hadifogoly százados erre vonatkozóan 1918-ban hazatérése alkalmával tett vallomásában: „Monarchiánk tükörképét soha nem lett volna alkalmam oly szemléltetőleg látni, mint épp a hadifogságban.

Ott, ahol több ezer tiszt van ily szűk helyen összezsúfolva — tehát egy ország intelligenciájának egy jó része — ahol kényszerítve vannak a viszonyok folytán egymás mellett közvetlen érintkezésben élni, ahol minden pályát képviselő egyén van képviselve — kishivatalnoktól az országgyűlési képviselőig, a néposztálytól az arisztokráciáig — itt minden nézet, minden eszme kifejezésre jutott.”⁶⁴ Ehhez hozzájárultak még a felekezeti és nemzetiségi különbségek is. A táborok önkormányzata formáját tekintve nem volt egységes. A nemzetiségi csoportok, ha külön voltak elhelyezve, külön „táborparancsnokságot” hoztak létre a rangidős tiszt — vagy a legénységi táborban — egy rangidős altiszt vezetésével. A Monarchia hadifoglyai között nemzetiségi szempontból különösen a tisztek körében igyekeztek éles határt vonni. Ez a törekvés mind a hadifoglyok, mind

⁶³ Hadifogoly magyarok története. Bp. 1930. I. kötet. 68. old. Elsa Brändström id. mű. 85. old.

⁶⁴ HIL. H. M. 1918. 1/a. osztály. 1. tétel. 60. 2890. alapsz. 66. lap.

az orosz katonai hatóságok részéről megnyilvánult. A nemzetiségi összetételében vegyes táborban a helyzet bonyolultabb volt (s ezek voltak többségben). Az osztrákok, németek és magyarok, sőt a szlávok is közös „táborparancsnokságot” hoztak létre.

A közös osztrák—magyar „parancsnokságok”, ha az élén sovinizta osztrák tiszt (a legénységi táborban altiszt) állott, nem minden esetben adtak kellő teret a magyar tisztek és katonák véleményének és érdekeinek. Így a táborok Habsburg-hű osztrák, cseh, délszláv vagy német nemzetiségű vezetőivel szemben a magyar hadifoglyoknak az állapotokkal elégedetlen része gyakran nemzeti jelszavakkal lépett fel, s a szervezkedése is ilyen keretek között mozgott.

Az eddig átnézett anyagok alapján megállapítható, hogy a táborokban kezdetben a nemzetiségi ellentétek álltak előtérben, később viszont 1917-ben és 1918-ban már az osztályellentétek domináltak. A tisztikar reakciós elemei a februári forradalom után arra törekedtek, hogy az ellentmondásokat nemzeti keretek közé szorítsák, még a nemzetiségi ellentétek mesterséges szításának az árán is.

Ennélfogva az osztályharc fő jelszava a táborokban az internacionalizmus lett. Az internacionalizmust tették magukévá a magyar hadifoglyok közül néhányan olyanok is, akik elégedetlenségüket a tábor vezetésével szemben még kezdetben nemzetiszínű papírba csomagolták.

A Hadifogoly magyarok története említést tesz a magyar hadifoglyoknak Krasznajarszkban 1916. március 15-én a „táborparancsnokság” sovinizta osztrák vezetésével történt összejútközéséről. Az ellenállás március 15-e megünneplésének és a nemzeti kokárda feltűzésének a saját hadifogoly táborparancsnokság részéről történt betiltása miatt robbant ki. Gyóni Géza ez alkalommal verset írt, amit a tilalom ellenére tartott gyűlésen felolvasott.⁶⁵ A kötet szerkesztői és írói azonban elhallgatják magának Gyóni Gézának az eszmei fejlődését, amit a sovinizta háborús verseitől a hadifogságban a háborút, s következésképpen a sovinizta usztitást elítélő állásfoglalásáig megtett. Sírversének második szakaszában — amelyet 1916-ban írt — ez áll:

⁶⁵ Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 199. old.

*Boldog, ki itt jársz, teéretted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt,
Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.⁶⁶*

Elhallgatják, hogy Gyóni — bár nem lett forradalmár — versben üdvözölte a februári polgári demokratikus forradalom győzelmét.⁶⁷ 1917. június 25-én meghalt. Gyónihoz hasonló eszmei fejlődésen keresztülment hadifoglyok egy része (különösen a tartalékos tisztek és tisztjelöltek haladó elemei) az orosz forradalom és a hazai forradalmi események hatására a későbbiekben háborúellenes, internacionalista álláspontot foglalt el.

Az osztályellentétek előtérbe kerülésével a hadifoglymozgalomban egyre nagyobb befolyásra tettek szert a munkásmozgalmi tapasztalattal és marxista műveltséggel rendelkező baloldali szocialisták. Már 1915-ben kezdtek megalakulni az illegális marxista körök. A legjelentősebbek — amelyekben nagyobb arányban vettek részt magyarok: Tomszk, Omszk, Krasznojarszk, Ivanovo-Voznyeszenszk és más városok fogolytáborokban működtek.

Ezek a körök többnyire saját kezdeményezésükre felvették a kapcsolatot a még illegalitásban harcoló bolsevik párttal, amely komoly segítséget nyújtott a felmerült politikai kérdések tisztázásában. A kapcsolat lehetővé tette, hogy a hadifoglyok forradalmi elemei bekapcsolódjanak az orosz munkásosztály által a háború ellen, a cárizmus megdöntését és az azt követő szocialista forradalom győzelemre juttatásáért folytatott harcba.⁶⁸

A hadifogolytáborokban 1915 elejétől kezdve állandóan csak a tisztek és a munkaképtelen, rokkant és beteg hadifoglyok éltek.

A táborok létszáma állandóan változott. A tisztek létszáma, mivel állandóan táborban éltek, nem mutatott nagy ingadozást.

⁶⁶ Gyóni Géza: Csak egy éjszakára... Budapest, 1959. 172—173. old.

⁶⁷ Uo. 186—187. old. Nem érdektelen, ha idézzük a forradalmat üdvözőlő versének egy szakaszát:

*„Szent arcod előtt leborulok térdre
Távoli bús nép keserű fia.
Úri herék sok rab cselédje
Jajgat bennem, mert Rád kell várnia:
Rád, akit oly rég elnyomott az álom,
(Úri beléndek aliatott és mákony)
S most ébredsz frissen és fiatalon,
Forradalom,
S végig táncolsz a vérszagú világon...”*

⁶⁸ A magyar forradalmi hadifogly mozgalom történetéről világos képet nyújt Milei György az eddig megjelent tanulmányaiban (lásd a 4. sz. jegyzetet), s ezért itt a marxista körök tevékenységét érintő részletektől eltekintünk.

Annál inkább változott a legénységi táborok létszáma. Ennek az elsődleges oka az volt, hogy a háború folyamán az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben és a katonai célú munkákon fokozottabb mértékben alkalmaztak hadifoglyokat.

Az elrendelt általános mozgósítással 1917 közepéig az orosz hadsereg 1 370 000 főt kitevő békeállománya 15 millióra duzzadt. A háború első évében a népgazdaságból 7,5 millió ember esett ki, s ez a férfi lakosság 22⁰/₀-át, a munkaképes férfi lakoságnak pedig a 47,4⁰/₀-át tette ki.⁶⁹ A bevonultak többségét parasztok alkották. A mozgósítás a mezőgazdaságon kívül komolyan sújtotta az ipart is. Egyes üzemekben az első mozgósítások után — bár a katonai érdekek megkövetelték a hadiüzemek szakmunkásainak a felmentését — a bevonult munkások aránya elérte a 40⁰/₀-ot.⁷⁰

Az orosz népgazdaság munkaerő igénye hihetetlenül megnőtt. Az Osztrák—Magyar Monarchiához hasonlóan Oroszországban sem mentették fel az üzemek forradalmi munkásait, de a nagy katonai megrendelések s a háború elhúzódása arra kényszerítették a tőkéseket, hogy a számukra politikailag megbízhatatlan szakmunkások egy részének a felmentését mégis kijárják. Ez azonban távolról sem oldotta meg a munkaerőproblémát. Új munkások beállítása és betanítása időt vett igénybe.

Ezért már 1915-től kezdve a kormány fokozottabb mértékben vette igénybe a mezőgazdaságban és az iparban a hadifoglyok munkaerejét. Az orosz hadsereg Fővezérkara elrendelte, hogy készítsenek kimutatást a hadifoglyok szakképzettségéről. A Fővezérkar hadifogoly osztálya és a hadifoglyok elosztását jóváhagyó tárcaközi bizottság a beérkezett kérések alapján a táborokból a szakmunkás hadifoglyokat mondhatni maradék nélkül berendelte munkára. Kezdetben, mivel a munkára való küldés a hadifogoly legénységet némi keresethez és szabadsághoz juttatta, — csak szlávokat engedtek ki a táborból, később a gyakorlatban eltértek ettől. 1916-tól magyarokat, osztrákokat és németeket már csak a hadműveleti területektől, s a két fővárostól, Moszkvától és Petrográdtól igyekeztek távol tartani.

A hadifoglyok zömét nem annyira az iparban, hanem inkább a mezőgazdaságban, az út- és csatornaépítéseknel használták fel. A nehéz bányamunkára is nagy számban alkalmaztak hadifoglyokat.

⁶⁹ П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. М. 1952. 637—638. old.

⁷⁰ Уо. 653. old.

A cári hatóságok a táborokba való elosztásnál külön választották az egyes nemzetiségeket, viszont a munkára való elosztás folyamán maguk is arra az útra léptek, amelyen az Osztrák—Magyar Monarchia járt. Keverték a szláv és a nem szláv hadifoglyokat, s a köztük szított nemzetiségi ellentétet a maguk hasznára igyekeztek gyümölcsoztetni. Ez azonban nem mindig sikerült, mert a közösen végzett munkában elkerülhetetlenül kifejlődött a dolgozók internacionalista szolidaritásának az érzése. A Fővezérkarhoz már egy 1915 júniusában érkezett jelentés is kénytelen volt elismerni, hogy a mezőgazdasági munkára kirendelt szláv és magyar hadifoglyok között nincs sűrűlódás.⁷¹

A hadifogoly munkásokat elsősorban uradalmakban és nagyobb ipari üzemekben alkalmazták. A hadifoglyok katonai fegyelem alatt álltak és mindig fel lehetett őket használni a sztrájkok letörésére, másrészt olcsó munkaerőt jelentettek. Az üzem vagy az uradalom látta el a hadifoglyokat és tartotta el az őrseget, ami elsősorban a hadifoglyok rovására sok visszaélést tett lehetővé. A munka termelékenységének az emelése érdekében az üzemek és az uradalmak fizettek egy csekély összeget a foglyoknak, amelynek a felső határát a Fővezérkar időszakonként a kormány határozatai alapján állapított meg. Azonban a katonailag fontosabb ipari üzemekben előfordult, hogy egy-egy hadifogoly szakmunkás az orosz társai fizetését megközelítő juttatásban részesült, ez azonban távolról sem volt általános jelenség.

A rendeletek értelmében a hadifoglyok munkájukért átlagosan 20—50 kopeknél többet nem igen kaphattak naponta,⁷² viszont egyes üzemekben, különösen a februári forradalom után 1,50—2,50 rubelt is fizettek a hadifogoly munkásoknak.⁷³ A hatóságok gondosan ügyeltek — s ezt több rendelet is előírta —, hogy a hadifogoly keresete ne haladja meg az orosz munkás fizetését. Az októberi forradalomig a helyi viszonyoktól függő mértékben a hadifogoly munkások jövedelme mindig alacsonyabb volt az azonos munkás végző orosz munkások kereseténél.

Az uradalmakba kirendelt hadifoglyok sorsa nem volt valami irigylésre méltó. A parasztokhoz kiosztott hadifoglyok helyzete jelentősen jobbnak tekinthető még akkor is, ha az

⁷¹ Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2000 fond. 1. opisz, 49. ó. e. 77. lap.

⁷² Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. Berlin 1922. 108. old.

⁷³ Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 292. old.

otthonnal való postaösszeköttetésük gyakran megszakadt. A kulákok a foglyokat általában cselédnek, a középparasztok viszont többnyire családtagnak tekintették. Az ilyen táborba látogató hadifoglyok gyakran „tehenükről”, „földjükéről”, „lovukról” beszéltek. Különösen nagy megbecsülésben volt részük a hadifoglyoknak azokban a parasztgazdaságokban, ahonnan a férfi munkaerő bevonult.⁷⁴

Az orosz statisztikai adatok szerint, amelyeket először Elsa Brändström publikált, 1916 végén 496 917 hadifogoly dolgozott a mezőgazdaságban, 35 000 erdőmunkán, 293 968 a bányákban és a gyárakban, 168 614 a vasút- és csatornaépítéseken, 116 054 pedig különböző más munkákon.⁷⁵ Ezek állandó munkára kirendelt hadifoglyok voltak. A hadifogoly legénység táborban maradt munkaképes részét a helyi igényeknek megfelelően alkalmi munkára használták fel.

Az orosz hatóságok elrendelték, hogy az ipari üzemekben a hadifoglyok aránya nem haladhatja meg a 15⁰/₀-ot. Ezt azonban nem sikerült betartani. Az urali gyárakban, a hadművelési területen levő kijevei hadkerület sok bányájában és üzemében meghaladta a hadifoglyok aránya a munkások 15⁰/₀-át, sőt némely esetben a 60⁰/₀-át is elérte.⁷⁶

Átlagosan számítva, ha figyelembe vesszük, hogy 1915. január 1-én — vagyis amikor még alig foglalkoztattak hadifoglyokat az iparban — a munkások száma 2,5 millió körül volt⁷⁷ — az üzemekben, a bányászatban, a vasút- és csatornaépítéseken dolgozó hadifoglyok megközelítőleg az össz-munkaslétszám 1/5-ét, 1/6-át tették ki.

Érdekes megjegyezni, hogy a szibériai folyami hajózásban 1915-től az alkalmazottaknak majdnem a fele hadifogoly volt.⁷⁸

A drágaság növekedése és a politikai elnyomás súlyosabbá válása következtében már 1915 második felétől mind sűrűbben sztrájkoltak a munkások gazdasági és politikai követeléseikért. 1915-ben 539 500, 1916-ban 951 700 munkás, 1917 januárjában és februárjában (tehát 2 hónap alatt) 676 300 munkás sztrájkolt.⁷⁹ Hiába akarta a kormány a kényszermunkára rendelt ha-

⁷⁴ Elsa Brändström id. mű. 57. old.

⁷⁵ Elsa Brändström id. mű. 102. old. (Az itt közölt létszámok megközelítik a Varga Gyula Andrással közölt adatokat. — Sarló és Kalapács 1933. 6. sz. 41—42. old.)

⁷⁶ Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 4. sz. 41—42. old.

⁷⁷ П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. М. 1952. 653. old.

⁷⁸ Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2000. fond. II. opisz. 75. ö. e. 9. lap.

⁷⁹ П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. М. 1952. 654. old.

difoglyok segítségével letörni a sztrájkokat, kísérlete kudarcot vallott. A hadifoglyok tekintélyes része szolidaritást vállalt az orosz munkásokkal, megtagadta a munkát, sztrájkolt a 8 órás munkanapért, az orosz munkások jogos követeléseiert, s nem tartotta magát távol a szakszervezeti gyűlésektől sem.⁸⁰ Vállalták azokat a súlyos következményeket, amelyekkel a katonai hatóságok ezért sújtották őket.

Oroszország öntudatos munkásai a februári forradalom alatt igyekeztek a hadifogoly-munkásoknak ugyanolyan jogot és fizetést biztosítani, mint amilyent az orosz munkások vívtak ki maguknak.

Az OSZD(b)MP. KB. Orosz Irodája már 1917 márciusában javaslattal fordult a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsághoz, hogy azonnal lássanak hozzá az Oroszországban levő hadifoglyok helyzetének felméréséhez és helyzetük megjavításához. A javaslat rámutatott, hogy „... minden lépés, amely elősegíti a hadviselő hatalmak munkádemokráciái között a kölcsönös bizalmat, előbbre hozza a béketárgyalások megkezdésének óráját és ... a hadifoglyok helyzetének megjavítására irányuló hasonló intézkedések méltók lesznek az új demokratikus Oroszországhoz, amely szakít Oroszországnak a cári önkényuralom idejéből származó, barbár hagyományaival és az egész világ szeme előtt a magasrendű emberiségnek azt a példáját mutatja fel, aminőre csak a forradalmi munkás és paraszt demokrácia képes.”⁸¹

A bolsevik párt volt az első párt, amely határozottan kiállt Oroszországban nemzetiségi különbség nélkül minden hadifogly jogi helyzetének és életkörülményeinek a megjavításáért. A burzsoá és a honvédő álláspontot elfoglaló kispolgári pártok, a mensevikek és eszerek a cárizmus megdöntése után is folytatták uszító propagandájukat, amelynek fontos kelleke volt a német és osztrák—magyar fogságban levő orosz foglyok rossz helyzetének az ecsetelése. A bolsevikok követelésére a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága különbizottságot jelölt ki a hadifoglyok helyzetének tisztázására, ez azonban a szovjet eszerek és mensevik vezetői által végrehajtott VB.-átszervezés után gyakorlatilag megszűnt. A bolsevikok nem kisebbitették a központi hatalmak bűnös mulasztásait, de leleplezték az orosz burzsoá és kispolgári pártok uszító propagandáját.

⁸⁰ Központi Hadtörténelmi Levéltár, Moszkva. 2049. fond. 1. opisz. 418. 5. e. 579, 597, 610—613, 614, 653, 654. lapok.

⁸¹ Pravda. 1917. 72. sz. június 16. (július 3.). A. Sz. Kolontáj: Az orosz imperialisták foglyai. Magyar nyelven: A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában (1917—1926). Válogatott dokumentumok. Tankönyvkiadó. Bp. 1961. 46—48. old.

„Azt mondják: a mi orosz foglyaink még rosszabbul élnek Németországban! — írja cikkében A. Sz. Kolontáj. — De hibásan ítél az, aki így beszél, s ezért tartja szükségtelennek nálunk, Oroszországban a hadifoglyok helyzetén történő enyhítést. Vajon nem világos-e, hogy az oroszországi hadifoglyok helyzetén történő minden javítás azonnal érezteti hatását a német hadifogságban sínylődő testvéreink helyzetére? És vajon nem világos-e, hogy egy ilyen lépés elveszi a német kormánynak az egyik legerősebb Oroszország-ellenes agitációs eszközét: a német népnek az orosz nép elleni hangolását olyan valóban átélt fizikai és morális szenvedésekről szóló közlésekkel, amelyekből a régi cári rezsimben a hadifoglyoknak bőven kijutott?”⁸²

Az alkotmányos demokrata (kadet) párt, az orosz burzsoázia egyik legbefolyásosabb pártja támogatta a szláv, elsősorban a cseh burzsoá nacionalista mozgalmat a hadifoglyok között. Támogatta Masaryknak a cseh és más szláv hadifoglyok szabadonbocsátása érdekében tett lépéseit is. A cár 1916. június 27-én beleegyezett ugyan a szláv hadifoglyok szabadonbocsátásába, viszont Stürmer miniszterelnök sürgetésére még ez év augusztusában visszavonta rendeletét.⁸³

A magyar, a német és osztrák hadifoglyok helyzetének megjavításáért egyetlen oroszországi burzsoá párt sem szállt sikra, sőt annak romlására törekedett. Az orosz burzsoáziának németbarát része csak félve mutatta ki szimpátiáját a hadifoglyok iránt, a magyar legénységgel azonban ezek az elemek sem törődtek.

A Hadifogoly magyarok története nem tudja elhallgatni, hogy a februári polgári demokratikus forradalom javulást hozott a hadifoglyok életében. A durva cári táborparancsnokokat a katonák elkergették, a csendőrséget, amely a munkán levő hadifoglyok egy részének az őrzését végezte, megszüntették. Elismeri, hogy a foglyok túlnyomó többségét kitevő legénység (98%) helyzetében mutatkozott meg leginkább a javulás. „Egyes helyeken a hatóságok szabadságmámorukban annyira mentek — írja Baja Benedek —, hogy a foglyokat is szabad embereknek nyilvánították és Oroszország lakosságával teljesen egyenlő jogokat biztosítottak számukra.”⁸⁴

A szerző azonban elhallgatja, hogy milyen hatóságok, s kiknek a követelésére adták meg ezeket a jogokat. Azokon a helyeken, ahol a szovjetekben a bolsevikoknak sikerült a hadi-

⁸² Uo.

⁸³ T. G. Masaryk: Világforradalom. Prága, 1928. 369. old.

⁸⁴ Hadifogoly magyarok története. II. kötet, 244. old.

foglyok kérdésében proletárinternacionalista álláspontjukat elfogadtatni, a hadifoglyok gyakorlatilag szabad emberek lettek. Ilyen álláspontra helyezkedett például az ivonovo—voznjeszenszki és a tomszki szovjet. Az utóbbi 1917 nyarán a bolsevikok kezdeményezésére a városban helyiséget is biztosított a Kun Béla vezetése alatt működő hadifogly marxista szervezetnek.

A Hadifogly magyarok története azonban az említett kérdésben egész sor ténybeli hamisítást követ el. Nem von megfelelő határt a cárizmus megdöntése előtti és utáni politikai helyzet, a forradalom és a burzsoá-földesúri ellenforradalom között s az olvasó félrevezetésére ezt írja: „Helyenként, mint a forradalom vívmányát a hadifoglyaink helyzetének javulását látjuk, másutt viszont a forradalom okozta a legnagyobb szenvedést.”⁸⁵ Az Ideiglenes Kormányt, amelyet az ellenforradalmi burzsoázia a munkás-paraszt demokratikus diktatúra szerveivel, a szovjetekkel szemben hozott létre, azonosítja a „forradalommal”, s az ellenforradalmi erők ezen szervének a hadifoglyokat sújtó intézkedéseit — amelyekre a júliusi válság, vagyis a kettőshatalom megszűnte után, a Kornyilov-puccs előkészítése alkalmával került sor, s a régi viszonyok visszaállítására irányultak, — a forradalmi erőknek, az orosz munkásoknak és parasztnak a számlájára írja. A hamisítást a könyv azzal is tetézi, hogy Kerenszkijnek tulajdonítja a Petrográdi Munkás és Katona Szovjet Első számú parancsát, amely a hadsereg demokratizálására irányult. Köztudomású azonban, — s ezt sok polgári munka is elismeri, — hogy Kerenszkij ezzel a parancssal nem értett egyet, sőt, mint hadügyminiszter ő törölte azt el s vezette be ismét a halálbüntetést. Ugyanakkor elismeri, hogy a hadifogly legénység helyzetének a javulása az Első számú parancs hatására történt.⁸⁶ A könyv íróinak a célja az volt, hogy diszkreditálják az orosz forradalmat.

A Hadifogly magyarok története elhallgatja, hogy a hadifoglyok helyzetének a javításáért legkövetkezetesebben a bolsevik párt harcolt.

A nemzetközi sajtó 1916—1917-ben sokat írt a Murmanvasút építésénél dolgozó nagyszámú osztrák—magyar hadifoglyok szörnyű helyzetéről. A megerőltetett munka, az egészségtelen és szokatlan időjárási viszonyok, a rossz élelmezés és ruházat s a kellő orvosi ellátás hiánya miatt az 1915. júliusától 1916. októberig a vasútvonal építésére összpontosított több, mint 70 000 hadifoglyból 1916 őszéig 25 000 elpusztult, 32 000

⁸⁵ Hadifogly magyarok története. II. kötet, 252. old.

⁸⁶ Uo.

pedig súlyosan megbetegedett. A betegek skorbutban, tbc-ben, reumatikus fájdalmakban és vérhasban szenvedtek.

A bolsevik párt határozottan tiltakozott a hadifoglyokkal szemben tanúsított ilyen kegyetlen és felelőtlen bánásmód ellen s követelte, hogy a foglyokat ne küldjék kimerítő, erejüket meghaladó munkára és teremtsenek olyan feltételeket, hogy ne pusztuljanak el az éhségtől, a kimerültségtől és a skorbuttól.⁸⁷

Az ún. Kerenszkij-offenzívának az előkészítéséhez, amely 1917 nyarán súlyos veszteséggel kudarcot vallott, az Ideiglenes Kormány fokozta a sovíniszta uszítást, amely elsősorban a német és a magyar hadifoglyok ellen irányult. A táborok őrségét kozákokkal s a központi hatalmak fogságából szökött katonákkal váltották fel. Minden hadifogoly köteles volt ruháján VP (Vojennoplennij — hadifogoly) jelzést viselni. A legénység elvesztette szabadságát. Helyzetét rontotta az is, hogy 1917-ben a közlekedés válságának következtében a gyárak nem jutottak rendszeresen nyersanyaghoz, — s növekedett a munkanélküliség. Március és augusztus között 568 üzemet zártak be a tulajdonosok s 104 300 munkást tettek az utcára.⁸⁸ A háború és a válság terheit a kapitalisták a munkásságra akarták áthárítani s ezért nem voltak hajlandók a drágaság növekedésének megfelelően emelni a fizetéseket. A munkások követeléseire a gyárak bezárásával feleltek. Ezzel szemben a munkások Lenin javaslatára a munkásellenőrzés bevezetésével válaszoltak, amelyet már 1917 tavaszától kezdtek megvalósítani az egyes üzemekben. A tőke és a munka közötti harc egyre élesebbé vált, amelyből kivették a forradalmi hadifoglyok is a részüket. 1917 tavaszától a hadifoglyoknak elsősorban a munkán levő része egyre aktívabban kapcsolódott be az oroszországi politikai harcokba. Résztvettek a tüntetéseken és a gyűléseken, még fel is szólaltak azokon. Míg a cseh, a lengyel, a délszláv, az olasz és román hadifoglyok közül voltak olyanok, akik az antantbarát politikai vezetőik befolyására a burzsoá pártok politikai megmozdulásaira is elmentek, addig a magyarok lehetőleg távol maradtak ezekről s elsősorban a bolsevik gyűléseket látogatták. A hadifogoly munkások olyan számban és lendülettel vettek részt az orosz munkások forradalmi harcaiban, hogy az antant hatalmak képviselőinek 1917 júniusában és júliusában Petrográdon A. Henderson elnöklete alatt ülésező értekezlete is kénytelen volt foglalkozni mozgalmukkal.⁸⁹

⁸⁷ Pravda, 1917. 72. sz. június 16. (július 3.)

⁸⁸ П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. М. 1952. 677. old.

⁸⁹ A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a polgárháború és az újjáépítés időszakában. (1917—1926.) Вр. 1961. 91. old.

A hadifoglyok között működő burzsoá nacionalista szervezetek, amelyek az antant támogatását élvezték, mindinkább arra törekedtek, hogy megőrizzék szervezetük nemzeti kereteit, s a befolyásuk alatt tartott hadifoglyokat távoltartsák az oroszországi szocialista forradalomtól.

Masaryk 1917. június 13-án a Csehszlovák Nemzeti Tanács nevében szerződést kötött Thomas francia miniszterrel 30 000 cseh és délszláv hadifogoly Franciaországba való szállítására vonatkozóan, akik ott üzemekben kaptak volna munkát.⁹⁰

A cseh és délszláv nacionalista mozgalom az osztrák—magyar elnyomás megdöntéséért folyó harc iránti lelkesedésen kívül felhasználta a növekvő munkanélküliséget is — mivel egyre kevesebb hadifogolyra volt szükség az üzemekben és a mezőgazdaságban, — s fokozta toborzó tevékenységét.

Azok a hadifoglyok, akik eddig jobban megtalálták számításukat, ha dolgoznak, most a munkaalkalom csökkenésének látván igyekeztek elhagyni Oroszországot s mivel tervbe vették a cseh és jugoszláv önkéntes hadtesteknek a nyugati, valamint a balkáni frontokra való szállítását, megragadták az alkalmat és beléptek az említett alakulatokba.

A magyar, német és osztrák hadifoglyok számára nem állt fenn ez a lehetőség, a munkanélkül maradt legénység csak a táborba térhetett vissza, vagy az orosz munkásokkal folytatta a harcot az üzem bezárása és az elbocsátások ellen.

A hadifoglyok legöntudatosabb internacionalista elemei 1917 őszen (néhányan már tavasszal) beléptek a Vörös Gárdába.

A cseh, a délszláv és a román forradalmároknak nagyon kedvezőtlen volt a helyzetük, mert felvilágosító munkájukban meg kellett küzdeniök a nagyobb tapasztalatokkal és legális szervezetekkel rendelkező burzsoá-nacionalista áramlatokkal, amelyeket az orosz kormány s az antant hatalmak támogattak.

A magyar forradalmár hadifoglyok helyzete a legénység körében végzett felvilágosító és szervező munka szempontjából objektíve kedvezőbb volt. A magyar burzsoá elemeket néhány németbarát tőkés kivételével az orosz uralkodó osztályok nem támogatták. Legális szervezetük — mint a szlávoknak — nem volt. Míg a szláv burzsoázia hivatkozhatott a nemzetiségi elnyomásra, addig a magyar burzsoázia csak a német vezénylesi nyelv ellen tiltakozott a közös hadseregben. A magyar hadifoglyok között volt a legélesebb az osztályellentét, amely háttérbe szorította a nemzeti sérelmeket.

⁹⁰ T. G. Masaryk: A világforradalom. Prága. 1928. 214—215. old.

„A magyar csoport volt a legnépesebb — írja az egyes nemzetiségek összehasonlítása közben Elsa Brändström. — A Magyarországon meglevő nagy szociális szakadék észrevehetően megmutatkozott a hadifogságban is . . . A magyar csoport nyelve miatt elszigetelten élt, mivel kevesen bírták közülük a németet. Talán a magyarok szenvedtek a legtöbbet a hadifogságban az összes nemzetiségek közül, mivel forróvérű és kiegyensúlyozatlan természetük nagyon elviselhetetlenné tette számukra a szabadság hiányát. Ráadásul a legkevésbé rendelkeztek azzal az adottsággal, hogy körletüket berendezzék és ezért az összes más hadifoglyokkal szemben a legkedvezőtlenebb anyagi és higiéniai viszonyok között éltek.”⁹¹

Brändström helyesen látja meg a magyar hadifoglyok közötti éles szociális ellentéteket és az említettek kedvezőtlen helyzetét, nem lehet azonban egyetérteni okfejtésével, amikor a magyarok vérmérsékletével, kiegyensúlyozatlan természetével kívánja előzőleg tett megállapításait magyarázni.

A szociális ellentétek a magyar hadifoglyok között azért voltak annyira szembeszökők, mert a tisztek, különösen a hivatásos tisztek tekintélyes része a földbirtokosok és a dzsentrik köréből kerültek ki, s a tisztek polgári elemei is igyekeztek az előbbieknél a szokásait felvenni. A Monarchia tisztikarának zöme osztrák és magyar nemzetiségű volt, az elnyomott nemzetiségek köréből számarányukhoz képest elenyészően kevés tiszt került ki, — ezek viszont valamivel közelebb álltak a katonatömegekhez, mint a magyar tisztek.

Az antant, s az orosz kormány megkülönböztető bánásmódja, a magyart, a németet és az osztrákot majdnem egyformán sújtotta, de a magyarok ennek a politikának negatív következményeit a leginkább érezték.

A németek orosz hadifogságba esett katonáik érdekében az orosz hadifoglyokkal, elsősorban tisztekkel szemben olyan rendszabályokat léptettek életbe, amelyek a cárizmust a német hadifoglyok helyzetének javítására kényszerítették. A német hadifoglyok aránylag kis száma (167 082 fő) s a német állam nagyobb gazdasági lehetőségei megengedték, hogy a német kormány hatékonyabb támogatást nyújtson a semleges országokon keresztül az orosz fogságban levő katonáinak, mint a Monarchia. 1914 és 1918 között Németország az Oroszországban levő német hadifoglyok támogatására 68 696 900 svéd koronát költött.⁹²

⁹¹ Elsa Brändström: *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920.* Berlin, 1922. 103—104. old.

⁹² Uo. 131. old.

A Monarchia viszont ugyanebben az időben a több mint 2 millió osztrák—magyar hadifogolynak mindössze 128 626 700 svéd koronát⁹³ juttatott el az amerikai, a svéd és a dán vöröskereszt közvetítésével. Egy német hadifogolyra átlagosan 411,11, egy osztrák—magyar hadifogolyra pedig 61,16 svéd korona jutott, vagyis a német támogatásnak mindössze 14,88%-a. A segély elosztásánál a magyar legénység többnyire az utolsók között volt. Ezt a hadifogolytábor sajátos nemzetiségi viszonyai magyarázták, másrészt az, hogy a hadifogolysegélyezés a bécsi Hadügyminisztérium kezében volt, s a Monarchiának hadifogoly ügyekben eljáró megbízottai között aránylag igen kevés volt a magyar, ami komoly hátrányos következményekkel járt. Mutatja ezt az is, hogy a képviselőházban e tárgyban több interpellációt intéztek a magyar kormányhoz.

A magyar hadifogoly legénység aktívabb részének az egyik legfontosabb követelése az egyenlő elbánás volt. Nem kiváltságos helyzetét védte, hanem a kiváltságok megszüntetését követelte. Ezzel magyarázható, hogy a baloldali hadifogolyszocialistáknak a dolgozók nemzetközi szolidaritását célul tűző felvilágosító munkája éppen a magyarok között érte el 1917 és 1918-ban számszerűleg is a legnagyobb eredményt.

A forradalmi hadifoglyok fő jelszava a proletár internacionalizmus lett, amely egyaránt szembeállt mind a Monarchia nemzetiségi elnyomásával, mind az antantnak a nemzetiségeket imperialista célok érdekében történő összezsúvító politikájával.

A forradalmi hadifoglyok célkitűzéseiket csakis az orosz munkásosztállyal és dolgozó parasztsággal szövetségben vívott együttes harcban juttathatták érvényre. Ez a szövetség pedig egyedül a proletárinternacionalizmus alapján jöhetett létre, s ezért nevezték a Vörös Gárdában és később a Vörös Hadseregben harcoló hadifoglyokat internacionalistáknak.

A hadifoglyok bekapcsolódásának az oroszországi forradalmi mozgalomba elsősorban morális jelentősége volt. Ez állt a magyar hadifoglyokra is, akik forradalmi mozgalomnak oroszországi szerepéről Kun Béla ezt írta: „Az öntudatos magyar proletárok tudják, hogy abban az országban, ahol az erő a nép többségének oldalán van, az ő harcuk másodrendű jelentőségű. De az ő harcuknak is meglesz a morális hatása. S bármennyire rágalmat és hazugságot szórjanak is ránk, harcolni fogunk a forradalomért, minden ország egyetlen hazájáért.”⁹⁴

(Folytatás a következő számban.)

⁹³ Uo.

⁹⁴ Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, Kossuth Kiadó. 1958. 125—126. old.